

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра міжнародного та європейського права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ
МЕХАНІЗМИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ»**
**«PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY DURING ARMED
CONFLICTS: INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS AND THEIR
IMPLEMENTATIO»**

Виконала: студентка 2-го року
навчання, спеціальності 081 Право
Бродовська Віолетта Віталіївна

Керівник: Коваль Дмитро
Олександрович, кандидат юридичних
наук, доцент

Рецензент: _____

Магістерська робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК: _____

«____» _____ 2025 року

Київ – 2025

Декларація академічної доброчесності

Я, Бродовська Віолетта Віталіївна, студентка 2 року навчання магістерської програми за спеціальністю «Право» факультету правничих наук НаУКМА підтверджую таке:

- написана мною магістерська робота на тему «Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів: міжнародно-правові механізми та їх імплементація» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.1. Положенням про академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, зі змістом якого я ознайоmlена;

- я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

09.05.2025

Бродовська В. В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	6
1.1 Генеза міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту.....	6
1.2 Поняття захисту культурних цінностей в аспекті збройних конфліктів.....	17
Проміжний висновок до Розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	26
2.1 Міжнародно-правовий звичай як джерело норм, що регламентує захист культурних цінностей у зв'язку збройним конфліктом	26
2.2 Гаазька конвенція 1954 року і I Протокол до неї.....	35
2.3 II Протокол до Гаазької конвенції 1999 року.....	48
Проміжний висновок до Розділу 2	53
РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	56
3.1 Виклики міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей.....	56
3.2 Імплементация правових механізмів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів в законодавство України.....	60
3.3 Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації.....	66
Проміжний висновок до Розділу 3	71
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тема захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів є надзвичайно важливою та актуальною, особливо в контексті подій, що розгортаються в Україні з лютого 2022 року. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року про введення воєнного стану в країні відповідає на повномасштабне вторгнення Російської Федерації, підкреслюючи нагальність захисту не тільки громадян, але й культурної спадщини.

Враховуючи величезне культурне значення та історичну вагу, які культурні цінності несуть для ідентичності нації, їх збереження під час військових конфліктів набуває особливого змісту. Стаття 54 Конституції України закріплює обов'язок держави зберігати, використовувати та охороняти культурну спадщину. Цей конституційний мандат стає ще важливішим у часи, коли військові дії загрожують втратами не тільки людських життів, але й культурних об'єктів.

Наукова розробка теми "Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів" збагачена дослідженнями видатних науковців. А. Хеллені зробила вагомий внесок у вивчення історії Гаазької конвенції 1954 року. А. Врдоляк аналізує еволюцію міжнародного права у сфері захисту культурної спадщини. Т. Флессас використовує філософію Ніцше для аналізу культурної власності, що допомагає глибше зрозуміти теоретичні засади. В. Репецький та В. Лізіка детально розглядають аспекти міжнародного гуманітарного права, що є ключовим для розуміння правових рамок захисту культурних цінностей у конфліктних зонах.

Дослідницьке питання: як міжнародно-правові механізми та звичай регулюють захист культурних цінностей у період збройних конфліктів, і які виклики та перспективи існують для їхнього вдосконалення та імплементації у законодавство України?

Дослідницька мета: дослідити міжнародно-правові механізми та звичаї, що регулюють захист культурних цінностей у період збройних конфліктів, оцінити їх ефективність, і виявити виклики та перспективи для їх вдосконалення та імплементації у національне законодавство України, з особливою увагою до впливу міжнародних стандартів у контексті збройної агресії Російської Федерації.

Завдання:

1. Охарактеризувати еволюцію міжнародно-правових норм та механізмів захисту культурних цінностей від найдавніших часів до сьогодення.

2. Систематизувати ключові правові концепції та категорії, які застосовуються у міжнародному праві для захисту культурних цінностей під час військових конфліктів.

3. Вивчити роль міжнародних звичаїв у розробці правил захисту культурних цінностей.

4. Оцінити вплив Гаазької конвенції 1954 року та її Першого Протоколу на формування міжнародних правил захисту культурних цінностей.

5. Аналізувати новації Другого Протоколу 1999 року до Гаазької конвенції та їх роль у сучасних умовах захисту культурних цінностей.

6. Виявити основні виклики, з якими зіштовхуються міжнародні механізми захисту культурних цінностей на сьогодні.

7. Дослідити процеси адаптації міжнародних норм у законодавство України та вивчити практичні результати їх імплементації.

8. Оцінити вплив збройного конфлікту та агресії Російської Федерації на захист культурних цінностей в Україні, включаючи правові аспекти та наслідки.

Об'єкт дослідження: суспільні відносини, які виникають у контексті захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Предмет дослідження: міжнародно-правові механізми та їх ефективність у захисті культурних цінностей під час збройних конфліктів. Дослідження

зосереджено на оцінці норм та угод, які регулюють ці процеси, та на аналізі специфічних викликів та перспектив розвитку цих механізмів в сучасних умовах.

Методи дослідження:

1. Діалектичний метод використовувався для розгляду протиріч між необхідністю захисту культурних цінностей та реальною практикою їх пошкодження чи знищення в умовах збройних конфліктів (Розділ 3).

2. Аналіз та синтез застосовувались для систематизації інформації про історичний розвиток та сучасний стан міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей (Розділ 1 та 2).

3. Дедукція та індукція використовувались для виведення загальних правил з конкретних юридичних прикладів та подій, а також для узагальнення окремих фактів у загальніші висновки (Розділ 1 та 3).

4. Порівняльно-правовий метод використовувався для порівняння правових механізмів захисту культурних цінностей в різних державах та міжнародних угодах (Розділ 2 та 3).

5. Історико-правовий метод дозволив оцінити еволюцію міжнародних норм і підходів до захисту культурних цінностей від античності до сучасності (Розділ 1).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1.1 Генеза міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту

Охорона культурних цінностей від загроз, пов'язаних з воєнними діями, становить важливе завдання для глобальної спільноти, оскільки ці цінності є символом національної гордості та людської цивілізації, відображаючи безперервний розвиток суспільств та культурне спадкоємство минулих поколінь, надаючи уроки та мотивацію наступним поколінням. Історія показує, що інтерес до цих символів розкоші та влади супроводжував всі військові конфлікти, від стародавніх часів до сучасності, завдаючи їм невідновлюваних втрат. Відповідно, в різних юридичних культурах почали формуватися норми, спрямовані на виведення культурних об'єктів із сфери можливих військових цілей.

Варто зазначити, що історичне формування правових механізмів захисту культурних цінностей відбувалося в контексті еволюції самого поняття культурних цінностей та їх правового статусу. Первісні спроби захисту таких об'єктів були несистематизованими, часто залежали від доброї волі та розуміння військових командирів. Із розвитком міжнародної правової системи та усвідомленням важливості збереження культурного надбання, ці норми поступово набували більш формалізованого характеру та ставали частиною загальноприйнятих правил ведення війни.

Звернення римського лідера Катона Старшого "Delenda est Cartago" ("Карфаген має бути знищений") ілюструє домінування військово-політичних інтересів над захистом цивільних цінностей, що завершилося повним руйнуванням Карфагена, його культурних та мистецьких об'єктів, включаючи бібліотеки та храми, а руїни міста були засіяні сіллю. Від значущого вкладу карфагенян у світову культуру залишився лише один трактат про сільське

господарство Магона, який зберіг унікальний фінікійський рецепт виноробства. Згодом, Римська імперія сама зазнала аналогічної долі від вандалів, чие ім'я стало синонімом жорстокості до культурних цінностей після пограбування Риму в 455 році, яке назавжди змінило розуміння права війни та оцінку античних цінностей [3, с.24].

Руйнування Карфагену є не лише історичним фактом, але й потужним символом, що демонструє наслідки відсутності міжнародно-правових механізмів захисту культурної спадщини. Цей приклад часто наводиться сучасними дослідниками як прецедент культурного вандалізму, коли разом із військовою перемогою прагнуть знищити саму ідентичність переможеного народу. Знищення культурних цінностей Карфагену мало не лише практичне значення – позбавити переможених їхніх символів, але й ідеологічне – стерти пам'ять про існування цивілізації, що могла б конкурувати з римською. Цей підхід до культурних цінностей супротивника, на жаль, неодноразово повторювався в історії людства.

Особливо значущими для вивчення розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей є точки зору науковців щодо історичних етапів становлення цих норм. Вчені вказують на три основних періоди: античність, середньовіччя та новітній час, де кожен період характеризується певними правовими та соціальними особливостями. Цілісне розуміння історії міжнародно-правового захисту культурних цінностей дає змогу ефективніше оцінювати і застосовувати сучасні норми права .

Дослідження генези міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів дозволяє виявити не тільки хронологічну послідовність розвитку правових механізмів, але й простежити зміни в суспільній свідомості щодо цінності культурного надбання. Періодизація цього процесу відображає ключові зміни в підходах до охорони культурних об'єктів, від спорадичних та несистематичних заходів до формування комплексної системи міжнародно-правових норм.

Критичне ставлення до дослідження передісторії міжнародного права захисту культурних цінностей з'являється у роботах Н.А. Потапової та інших, які обмежують початок історії захисту культурних цінностей конкретними подіями, такими як Віденський конгрес або наполеонівські війни, не враховуючи більш ранні періоди [4, с. 401]. Це спонукає до глибшого аналізу та розробки уніфікованої системи для оцінки розвитку міжнародно-правових норм у контексті збройних конфліктів, що охоплює не тільки відомі історичні події, але й ширший вектор розвитку міжнародної правосвідомості.

Зафіксована в історії як одна з найдавніших правових документацій, що охороняє культурні активи, Закони Ману (або Ману-сміті) датуються II століттям до та після нашої ери. Вони включають регуляції, які визначають поведінку з майном, захопленим у військовий час. Індійські Упанішади також закликають до захисту священних споруд і культових будівель.

Закони Ману представляють особливий інтерес не лише як один із найдавніших відомих юридичних документів, що регулюють питання поведінки з культурними цінностями, але й як свідчення формування концепції особливого статусу таких об'єктів у стародавньому світі. Вони розрізняли різні категорії майна, захопленого під час військових дій, встановлюючи особливі правила щодо речей, що мали релігійне, культурне чи символічне значення. Ці ранні спроби регулювання демонструють інтуїтивне розуміння необхідності зберігати певні об'єкти незалежно від їхньої матеріальної цінності, через їх духовне та культурне значення для суспільства.

Римське право, документоване з 30 року до нашої ери, стверджує, що військові трофеї не належать до приватної власності, але є частиною загальної публічної власності, що є першим, хоча й непрямим, закріпленням ідеї про національну приналежність культурних цінностей. Військовий кодекс, складений шведським королем Густавом II у 1621 році, став однією з перших значних пам'яток гуманітарного права, визначаючи захист місць проживання від руйнувань і забезпечуючи особливу охорону для святинь і медичних установ. [6, с. 84]

Військовий кодекс шведського короля Густава II заслуговує на особливу увагу як один із перших формальних документів, що чітко артикулював принцип захисту об'єктів, які не мають безпосереднього військового значення. Виділення святинь і медичних установ як таких, що потребують особливої охорони, відображало зміну в розумінні меж військових дій та етики війни. Цей документ став важливим кроком у формуванні концепції обмеженого застосування сили під час збройних конфліктів і заклав основи для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

У 1648 році завершення Тридцятилітньої війни привело до підписання Вестфальського миру, який складався з Мюнстерського та Оснабрюцького мирних угод, сформувавши нову конфігурацію багатосторонніх міжнародно-правових взаємин, хоча і не мав значного впливу на розвиток захисту культурних цінностей як такий. [7, с. 13]

Хоча Вестфальський мир безпосередньо не стосувався питань захисту культурних цінностей, його значення для розвитку міжнародного права важко переоцінити. Встановлення принципу суверенної рівності держав і системи міждержавних відносин створило необхідну основу для формування міжнародно-правових механізмів захисту різних категорій об'єктів, включаючи культурні цінності. Крім того, сама концепція міжнародного договору як інструменту регулювання відносин між державами стала моделлю для майбутніх конвенцій з охорони культурної спадщини.

Подальший значний вплив на захист культурних цінностей мала Французька революція, яка піднесла національну свідомість і вперше законодавчо визначила культурні цінності як загальнолюдську спадщину, хоча це також спричинило масове розграбування мистецтва під час наполеонівських воєн. Наполеонівські війни підтвердили необхідність подальшого міжнародного правового регулювання, що було засвідчено визначним рішенням Віце-адміральського суду Галіфаксу у 1813 році, який визнав, що культурні цінності як спадщина всього людства повинні захищатися навіть у війні [8, с. 82].

24 квітня 1863 року була затверджена Інструкція для діяльності армії США, відома як Кодекс Лібера, яка пізніше стала ключовим документом у розвитку міжнародного гуманітарного права. Статті 34-36 цього кодексу особливо акцентували на охороні культурних цінностей, встановлюючи правила, що виходили за рамки звичайного бойового протистояння, охоплюючи громадянські війни та інші внутрішні конфлікти. Зокрема, Кодекс наголошував на необхідності захисту важливих культурних і наукових об'єктів, як то мистецтво, бібліотеки та лабораторії, навіть у місцях активних бойових дій (ст. 35). Також, ст. 36 Кодексу передбачала можливість збереження культурних об'єктів, належних ворожій стороні, з метою їх збереження для власника.

Кодекс Лібера заслуговує на особливу увагу як один із перших системно розроблених документів, що встановлював правила ведення війни, включаючи положення про захист культурних цінностей. Значущість цього документа полягає не лише в конкретних нормах, що стосувалися охорони культурних і наукових об'єктів, але й у тому, що він став моделлю для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права. Ідеї, закладені в Кодексі Лібера, пізніше знайшли відображення в Гаазьких конвенціях та інших міжнародно-правових документах, що регулюють питання ведення війни та захисту культурних цінностей.

У 1874 році в Брюсселі, під егідою Російської імперії, відбулася міжнародна конференція, передумовою якої стала франко-німецькою війна та руйнування Страсбурзької бібліотеки і собору. Захист культурних цінностей став центральною темою зібрання. Основні положення декларації конференції поділялися на забезпечення загального захисту майна та специфічні заходи щодо культурних цінностей. Реалізація універсального міжнародного договору про правила війни була відкладена до Гаазької мирної конференції 1899 року.

Брюссельська конференція 1874 року, хоча й не привела до прийняття юридично обов'язкового документа, стала важливим кроком у формуванні міжнародного консенсусу щодо необхідності захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Руйнування Страсбурзької бібліотеки та собору під час

франко-німецької війни наочно продемонструвало вразливість культурних об'єктів перед обличчям сучасної війни та необхідність створення ефективних механізмів їх захисту. Положення, розроблені на цій конференції, стали важливим підґрунтям для майбутніх міжнародних угод у цій сфері.

На Гаазькій мирній конференції 1899 року були встановлені стандарти для сухопутних та морських воєн, а також мирного вирішення конфліктів. Стаття 23 Гаазької конвенції встановлювала заборону на руйнування або захоплення майна ворога, окрім випадків військової необхідності [5]. Ст. 27 вимагала, щоб об'єкти культурної важливості були позначені спеціальними знаками. Ця стаття, поряд зі ст. 56, яка забороняла знищення власності громадських установ, надавала культурним цінностям статус приватної власності [5].

Гаазькі конвенції 1899 року стали першими універсальними міжнародними договорами, що включали положення про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів. Особливе значення мало встановлення принципу заборони руйнування або захоплення майна ворога, за винятком випадків військової необхідності, що стало основою для подальшого розвитку норм щодо захисту культурних об'єктів. Також важливим нововведенням було запровадження системи спеціального маркування для об'єктів культурної важливості, що мало допомогти у їх ідентифікації та захисті під час військових дій.

Концепція "військової необхідності", яка була запроваджена Гаазькими конвенціями, стала важливим, але й одночасно проблемним елементом міжнародно-правового захисту культурних цінностей. З одного боку, вона визнавала пріоритет військових цілей у певних обставинах, що було необхідним компромісом для прийняття конвенцій. З іншого боку, ця концепція створювала потенційну лазівку для виправдання руйнування культурних об'єктів, що згодом вимагало додаткової юридичної конкретизації та обмеження.

Ревізія цих положень в 1907 році додала історичні пам'ятки до переліку захищених культурних цінностей та уточнила правила маркування цих об'єктів. Однак, навіть ці заходи не вберегли багато культурних цінностей від знищення

під час Першої світової війни, оскільки німецьке військове керівництво часто ігнорувало ці норми, як показала російська слідча комісія. Втрати культурних цінностей у Франції та Бельгії були значними, зокрема, були пошкоджені Реймський собор і бібліотека у Левені.

Доповнення до Гаазьких конвенцій, прийняті в 1907 році, відображали зростаюче усвідомлення важливості збереження культурної спадщини. Включення історичних пам'яток до переліку захищених об'єктів було важливим кроком у розширенні сфери дії міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей. Однак, недотримання цих норм під час Першої світової війни яскраво продемонструвало обмеженість їхньої ефективності без належних механізмів імплементації та контролю.

Руйнування Реймського собору та бібліотеки в Левені стали символами культурних втрат Першої світової війни та наочно продемонстрували недостатність існуючих міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей. Ці події викликали широкий громадський резонанс і стали важливим стимулом для подальшого розвитку міжнародного права в цій сфері. Реакція міжнародної спільноти на ці руйнування підкреслила зростаюче визнання культурних цінностей як невід'ємної частини загальнолюдської спадщини, що потребує особливого захисту незалежно від національних та політичних конфліктів.

Ці події стали каталізатором для подальшого розвитку міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей, а також консолідації зусиль інтелігенції різних країн для захисту культурних об'єктів від воєнних загроз.

Перша світова війна стала не лише трагедією для мільйонів людей, але й кризовим моментом для культурної спадщини людства. Масштаби руйнувань, що супроводжували цей конфлікт, змусили переглянути існуючі підходи до захисту культурних цінностей та стимулювали пошук нових, більш ефективних механізмів. Особливо важливим було усвідомлення необхідності координації міжнародних зусиль у цій сфері, оскільки стало очевидним, що збереження

культурної спадщини не може бути забезпечене лише зусиллями окремих держав.

Ще до завершення Першої світової війни у 1918 році, Нідерландське археологічне товариство представило проєкт міжнародного договору, спрямованого на захист культурних цінностей. За словами М.М. Богуславського, важливістю цього проєкту було передбачення заходів охорони культурних цінностей ще в мирний період, щоб забезпечити їх ефективний захист під час військових дій. Особлива увага в проєкті приділялася збереженню культурного оточення пам'яток, а також пропонувалась демілітаризація міст з великою кількістю культурних цінностей, таких як Рим, Париж, Флоренція, щоб зберегти їх від воєнних руйнувань. Ці міста також могли б слугувати місцями зберігання рухомих культурних об'єктів.

Ідея демілітаризації міст з великою кількістю культурних цінностей, запропонована в проєкті, була особливо прогресивною для свого часу. Вона відображала розуміння того, що традиційні методи захисту окремих об'єктів можуть бути недостатніми в умовах сучасної війни, і що ефективний захист культурної спадщини може вимагати більш комплексних підходів, включаючи виведення цілих міст чи районів з-під потенційного військового впливу. Ця ідея пізніше знайшла відображення в концепції спеціального захисту об'єктів культурної спадщини, закріпленій у Гаазькій конвенції 1954 року.

Під час Першої світової війни вперше масово використовувалась військова авіація для бомбардувань, що вимагало нових правил. Норми, що регулювали повітряну війну, були обмежені, тому в 1922 році під час Конференції з обмеження озброєнь у Вашингтоні було делеговано завдання розробити правила повітряної війни комісії юристів. Проєкт правил, розроблений на Гаазькій конференції 1922-1923 років, не був ратифікований, але містив важливі визначення військових об'єктів і забороняв бомбардування культурних цінностей за замовчуванням.

Розвиток військової авіації та її використання для бомбардувань під час Першої світової війни створили нові загрози для культурних цінностей, особливо

для нерухомих об'єктів, які неможливо було евакуювати чи сховати. Це вимагало розробки специфічних правил, що регулювали б повітряну війну з урахуванням необхідності захисту культурної спадщини. Хоча проєкт правил, розроблений на Гаазькій конференції 1922-1923 років, не був ратифікований, він став важливим кроком у розвитку міжнародного права щодо захисту культурних цінностей від нових видів зброї та методів ведення війни.

В 1920-ті роки інтенсивно досліджувалось поняття "міжнародний злочин", що вплинуло на уніфікацію кримінального права. Важливим моментом стала пропозиція професора Р. Лемкіна на V Конференції з уніфікації міжнародного кримінального права, де він запропонував розділити міжнародні злочини на знищення етнічних спільнот і "вандалізм", що включав руйнування культурних цінностей. Лемкін також запропонував проєкт конвенції про відповідальність за ці дії.

У 1928 році Микола Реріх підготував проєкт конвенції, що мав забезпечити захист культурних цінностей, з допомогою видатних міжнародних правників. У 1935 році на міжнародній конференції в Вашингтоні було прийнято Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха), який включав спеціальний знак для їх ідентифікації та передбачав застосування норм не тільки під час війни, але й у мирний час.

Основоположний період міжнародно-правового впорядкування культурної спадщини ознаменувався появою доктрин національних та загальнолюдських культурних цінностей, розвитком відповідного національного законодавства та формуванням перших проєктів міжнародних угод, спрямованих на захист культурних активів, що тривало з часів Французької революції кінця XVIII століття до першої Гаазької мирної конференції 1899 року; а також глобальний період, який започаткував універсалізацію міжнародного правового регулювання, розпочавшись з вищезгаданої конференції і продовжуючись до прийняття Гаазької конвенції у 1954 році [5], що регламентує захист культурних цінностей під час військових конфліктів, аж до сьогоднішніх днів.

Сучасний етап розвитку інституту охорони культурних цінностей відображає глобальну тенденцію до визнання та захисту культурної спадщини як ключового елемента національної та міжнародної ідентичності. У контексті Європейського Союзу, хоча і не існує єдиної нормативно визначеної дефініції поняття "культура", держави-члени мають значний простір для трактування та впровадження своїх політик у цій сфері, згідно зі статтею 6 Договору про функціонування ЄС 1957 року [10]. Водночас, ЄС виступає як координатор культурної діяльності, що підтримує та доповнює ініціативи на національному рівні, як вказано в Новому порядку денному у сфері культури від 22.05.2018 [11], де культура визначена як засіб сприяння інклюзії та міжкультурному діалогу.

Проблематика визначення національності культурних цінностей та їхнього правового захисту стає особливо актуальною в рамках директиви 2014/60/EU, де член-держави самостійно визначають, які предмети є культурними цінностями, незалежно від форми власності. Значні практичні складнощі у визначенні країни походження археологічних предметів підкреслено в Звіті Європейської Комісії від 18.11.2021 [12].

Також існують суперечки щодо права на встановлення захисних обмежень, особливо коли мова йде про культурні цінності, що мають велике значення для всесвітньої спадщини. Практичний приклад із Італії, де апеляційний суд розглядав справу щодо експорту картини Сальвадора Далі, ілюструє, як місцеві суди можуть вирішувати питання про видачу експортних ліцензій, виходячи із значення предметів для національної культурної спадщини, навіть якщо ці предмети не мають прямого зв'язку з вітчизняною культурою (С. Ферразі [12, с. 70-71]). Такі рішення відображають складний баланс між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями у сфері збереження культурної спадщини та демонструють важливість гнучкого підходу до охорони культурних цінностей в умовах глобалізації.

Аналізуючи історичний розвиток правових механізмів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, можна прослідкувати певну еволюцію підходів до цього питання. На основі розглянутих історичних подій, правових

документів та міжнародних ініціатив доцільно систематизувати розвиток інституту охорони культурних цінностей шляхом виділення основних історичних етапів. У науковій літературі існують різні підходи до такої періодизації, зокрема згадані раніше поділи на античність, середньовіччя та новітній час. Проте більш детальний аналіз дозволяє виокремити п'ять ключових етапів, які відображають трансформацію правового регулювання у цій сфері та зміну суспільного ставлення до збереження культурної спадщини.

Отже, на основі проведеного аналізу можна виділити наступні етапи розвитку інституту охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів:

1. **Давній:** цей період охоплює древні цивілізації і Римську імперію, де було зрозуміло значення культурних цінностей, але не існувало систематичного міжнародного права для їх захисту. Події, як знищення Карфагена, вказують на те, що захист культурних цінностей не був пріоритетом.

2. **Середньовіччя:** в цей період з'являються перші норми, які закликають до захисту культурних цінностей, наприклад, військовий кодекс Густава II. Вестфальський мир, що завершив Тридцятилітню війну, також став важливим кроком у розвитку міжнародного права, хоча й не зосереджувався прямо на культурних цінностях.

3. **Просвітництво:** французька революція підняла ідею національної та загальнолюдської культурної спадщини, що знайшло відображення в законодавстві і під час наполеонівських воєн.

4. **XIX століття – перша половина XX століття:** період інтенсивного розвитку міжнародних угод, включаючи Гаазькі конвенції, які вперше встановили стандарти захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Ці норми продовжували розвиватися з прийняттям додаткових угод та конференцій.

5. **Сучасність (після Другої світової війни):** прийняття Гаазької конвенції 1954 року стало важливим моментом в універсалізації захисту культурних цінностей, з подальшими доповненнями і розширеннями, що включають заборону на торгівлю культурними цінностями, викраденими з

конфліктних зон. Нинішній період характеризується глобальними зусиллями щодо забезпечення охорони культурного спадку через міжнародні судові інстанції та угоди.

1.2 Поняття захисту культурних цінностей в аспекті збройних конфліктів

У міжнародному праві важливо чітко розмежовувати поняття охорони та захисту культурних цінностей, особливо в контексті збройних конфліктів.

Відповідно до ст.5 Другого Протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року охорона культурних цінностей – це підготовчі заходи, які вживаються в мирний час для охорони культурних цінностей від імовірних наслідків збройного конфлікту відповідно до статті 3 Конвенції, включають, у необхідних випадках, складання переліків, планування надзвичайних заходів із захисту від пожеж і руйнування споруд, підготовку до вивезення рухомих культурних цінностей чи забезпечення належного захисту цих цінностей на місцях, а також призначення компетентних органів, відповідальних за охорону культурних цінностей [5].

Згідно зі ст. 9 Другого Протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, захист культурних цінностей – це заборона та попередження стосовно окупованої території: щодо будь-якого незаконного експорту, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність; будь-яких археологічних розкопок, якщо тільки це не вимагається виключно для охорони, обліку чи збереження культурної цінності; будь-яких модифікацій або зміни виду використання культурної цінності, що мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру.

Отже, в нашому дослідженні слід використовувати поняття «захист культурних цінностей». Визначення ефективних заходів захисту та їхнє дотримання сторонами конфлікту можуть істотно зменшити ризики знищення

культурних цінностей. Такий підхід дозволить не тільки забезпечити їх збереження в умовах війни, але й відновити мирне використання цих об'єктів після завершення конфлікту.

Визначення поняття «культура» на офіційному рівні можна знайти в українському законодавстві. Відповідно до статті 1 Закону України «Про культуру», прийнятого 14 грудня 2010 року [14], «культура – сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» (п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону). Це офіційне визначення закріплює розуміння культури на державному рівні.

Ці визначення розширюються і деталізуються на міжнародному рівні, зокрема у МОНДІАКУЛЬТ 1982 року від ЮНЕСКО. Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів має вирішальне значення, адже культура виступає не тільки як відображення історичної та національної ідентичності народів, але й як основа їхньої соціальної стійкості та спадкоємності. Великий тлумачний словник української мови визначає «цінність» як матеріальне чи духовне надбання, що має значущість для людей [15]. Це поняття набуває особливої ваги у контексті мультидисциплінарних досліджень і філософії, де воно залучається для обговорення специфічних соціальних оцінок, пов'язаних з позитивним чи негативним значенням об'єктів [16].

Законодавство України забезпечує особливий правовий режим для культурних цінностей, включаючи їх захист, регулювання переміщення через митний кордон та вживання заходів для їх повернення. Зокрема, Конституція України гарантує охорону культурної спадщини законом [1]. Окремо, існують нормативно-правові акти, що регулюють вивезення та повернення культурних цінностей, які важливі для збереження національної культурної спадщини.

Культурні цінності, як визначено у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [17], включають широкий спектр

об'єктів від художніх творів до історичних реліквій, що мають не тільки матеріальну, але й значну культурну вартість. Ці об'єкти служать як мости, що з'єднують минуле, сучасне та майбутнє покоління, і їхній захист стає особливо актуальним під час воєнних дій, де ризик їх знищення або пошкодження значно зростає.

Згідно з міжнародними нормами, зокрема Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [18], культурні цінності охоплюють об'єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народів і сприяють збереженню їх духовного життя. Такий захист передбачає не лише запобігання фізичному знищенню, але й забезпечення збереження цінностей для майбутніх поколінь.

Відповідно до законодавства України, захист культурних цінностей включає ряд заходів, серед яких державна експертиза, регулювання їхнього переміщення, а також повернення вивезених за кордон цінностей [19]. Державна експертиза дозволяє встановити автентичність, історичну та культурну значущість предметів, що є важливим для їхнього класифікування та подальшого захисту.

Проте, на нашу думку, сучасні виклики збройних конфліктів вимагають від міжнародної спільноти більш рішучих дій для захисту культурних цінностей. Це стосується не тільки законодавчих ініціатив, але й практичного впровадження цих заходів на місцях. Відповідно до зазначеної Інструкції [18], необхідно розробляти та виконувати плани захисту культурних об'єктів, що передбачає не лише їх фізичний захист, але й створення умов для їхньої консервації та реставрації.

Дискусії про розширення визначення культурних цінностей в міжнародному праві також розглядає Т. Флессас, яка через призму філософії Ніцше аналізує як сучасне право обіймає це поняття. Вона зазначає, що в Європейській конвенції про правопорушення проти культурних цінностей це визначення надмірно розширено [20, с. 3].

Розглядаючи міжнародно-правові норми, важливо виділити три рівні їх взаємодії стосовно дефініцій культурних цінностей: внутрішньоконвенційний (забезпечення однакового вживання терміну у різних мовних версіях одного документу), міжконвенційний (взаємозв'язок дефініцій між різними документами) і імплементаційний (взаємодія міжнародних і національних правових дефініцій).

Далі, у міжнародному праві з'являється термін «культурні об'єкти», що був введений в Конвенції УНІДРУА 1995 року. Цікаво, що попри усталений вжиток терміну «культурні цінності» у підготовчих документах, у кінцевому документі було обрано «культурні об'єкти».

На захист споруд, що мають значення для культури, мистецтва, науки чи благодійності, а також історичних пам'яток, були спрямовані проекти правил, як то 1923 року Правила ведення повітряної війни та 1938 року конвенція, підготовлена Міжнародним бюро музеїв.

Реріховий Пакт 1935 року, зі своїм офіційним описом захисту «художніх та наукових установ та історичних пам'ятників», також відносив до захищених об'єктів широкий спектр культурних інституцій та їхнього персоналу.

Конвенція 1954 року стала важливим кроком у визначенні та захисті культурних цінностей, вводячи поняття «культурна спадщина» та «культурні цінності» у юридичну термінологію. Конвенції вдалося закріпити широкий підхід до захисту культурних об'єктів, як у мирний час, так і під час війни, розрізняючи значення та важливість об'єктів для національної та світової культурної спадщини.

Конвенція 1954 року займає чітку позицію щодо обмеження своєї дії тільки на культурні цінності, створені людиною. Цей підхід відокремлює культурні цінності від природних об'єктів та підкреслює, що лише людська творчість і втручання є визначальними для включення об'єкта до категорії регульованих Конвенцією. Важливо, що Конвенція не включає репліки, незалежно від їхньої цінності чи відтворювальної точності, акцентуючи на необхідності оригінальності об'єктів для їхнього визнання як культурних цінностей.

Цей підхід Конвенції відображає фундаментальне розуміння культурних цінностей як результату людської діяльності та інтелектуальної праці, не лише як фізичних об'єктів, але й як носіїв глибшого культурного, історичного чи символічного значення. Важливість оригінальності підкреслюється вимогою до автентичності і унікальності, що є ключовими у визначенні вартості культурних об'єктів в контексті міжнародного права.

Такий підхід також вказує на те, що статус культурної цінності не можна просто передати або реплікувати через виробництво копій, навіть якщо вони високоякісні. Це відображає глибоку повагу до історичної цілісності та автентичності культурних цінностей, які вважаються незамінними і неповторними свідченнями людської історії та культури.

Питання про те, чи слід Конвенцію застосовувати до відновлених культурних цінностей, показує, що міжнародне право чітко не визначає, як обробляти такі об'єкти. Залишається на розсуд держав-учасниць вирішувати, наскільки їхні відновлені культурні об'єкти відповідають критеріям оригінальності та значущості для культурної спадщини. Таке визначення дає країнам простір для маневру в ухваленні рішень, які відображають їхні національні інтереси та оцінку значення своїх культурних цінностей.

Т. Флессас висвітлює, що первісне визначення культурних цінностей за Конвенцією 1954 року було представлено як схема, яка включала об'єкти та будівлі або їхні агломерації. Згодом це визначення еволюціонувало в списки, які каталогізують джерела інформації про життя людей [13, с. 3]. Це перше визначення характеризувалося перевагою матеріального та власнісного аспектів, які в подальшому переформульовано в більш культурний контекст.

Незважаючи на обговорення на Гаазькій конференції про розширення охорони до природних об'єктів, Конвенція 1954 року обмежується лише антропогенними об'єктами. Значення термінів у Конвенції, такі як репліки чи відновлені культурні цінності, залишаються недостатньо визначеними, що порушує питання їхньої повноти і застосування. Е.М. Коттрелл вказує на проблеми "перевключення" та "недовключення" у визначенні культурних

цінностей, що вказує на необхідність балансу між гнучкістю та суворістю термінології для забезпечення прогнозованості регулювання [13, с. 4].

В. Ф. Зверховська стверджує, що «культурні цінності – це унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значущі для широкого кола суб'єктів цивільного права». Науковиця визначає наступні характеристики культурних цінностей: «а) унікальність (єдиний і неповторний, в своєму роді, предмет, виключний за своїми художніми та іншими якостями чи такий, що став великою рідкістю, виготовлений ручним способом в індивідуальному порядку); б) значимість для суспільства; в) особливий правовий режим; г) культурні цінності можуть перебувати в цивільному обігу чи бути виключеними з нього». Дослідниця також зазначає, що «не існує часового або вартісного критерію визнання певної речі культурною цінністю» [22, с. 77-78].

В. О. Парагайло пропонує вважати основними характеристиками культурних цінностей такі якості як унікальність; неможливість заміщення; важливість для суспільства на національному чи міжнародному рівні; цінність з історичної, мистецької та наукової точки зору; антропогенне походження; матеріальна цінність; спеціальний режим правового регулювання та обігу; обов'язкова державна реєстрація [23, с. 66].

На нашу думку, В. Ф. Зверховська акцентує увагу на унікальності і значущості культурних цінностей, підкреслюючи, що вони не обов'язково мають бути високо оцінені матеріально чи історично давні. Такий підхід дозволяє розширити спектр об'єктів, які можна вважати культурними цінностями, включаючи сучасні твори мистецтва чи предмети, що важливі для певної спільноти. Цей вигляд визначення здатний адаптуватися до соціокультурних змін, враховуючи нові форми культурного вираження, які можуть виникнути як результат сучасної діяльності людини.

З іншого боку, В. О. Парагайло вводить більш структурований підхід, підкреслюючи не тільки унікальність і суспільну значущість, але й історичну, художню, наукову значимість, а також необхідність матеріальної вартості. Цей підхід може сприяти ефективнішому регулюванню обігу культурних цінностей,

оскільки встановлює чіткі критерії для їх ідентифікації і захисту. Обов'язковий порядок державної реєстрації додає додатковий рівень захисту, гарантуючи, що культурні цінності будуть належним чином задокументовані та захищені від незаконного вивезення чи руйнування.

У процесі аналізу поняття "культурні цінності" використано ряд міжнародних документів, які формують правові рамки щодо ідентифікації, охорони, та регулювання обігу таких цінностей. Серед аналізованих документів - Конвенція ЮНЕСКО 1970 року про заходи спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, яка деталізує заходи щодо рухомих культурних цінностей. Також були розглянуті Рекомендації 1978 року, які розширюють перелік категорій культурних цінностей, та Нікосійська конвенція 2017 року, яка вводить більш інклюзивні норми охорони як рухомих, так і нерухомих культурних цінностей. Ці документи відображають еволюцію правових норм та розширення поняття культурних цінностей на міжнародному рівні, відображаючи зростаючу увагу до захисту культурної спадщини. У Таблиці 1 подано детальне порівняння цих документів за критеріями, які включають фокус на категоріях, охоплення предметів, характер цінностей, та приклади категорій, демонструючи їх відмінності та спільні риси у підходах до класифікації та охорони культурних цінностей (Таблиця 1).

Таблиця 1. Порівняння визначення «культурні цінності»

Критерій	Конвенція ЮНЕСКО 1970	Рекомендації 1978	Нікосійська конвенція 2017
Фокус на категоріях	Рухомі культурні цінності	Ширше визначення рухомих культурних цінностей	Рухомі та нерухомі культурні цінності
Охоплення предметів	Предмети з історичною, мистецькою, археологічною та науковою значущістю	Включає предмети природничих наук, технічні винаходи та ужиткове мистецтво	Різноманітність історично і культурно значущих об'єктів, включаючи меблі та музичні інструменти старше 100 років
Характер цінностей	Релігійний або світський характер, важливі	Вияв творчості людини або еволюції природи	Визначення на підставах важливості для культурної, історичної,

Критерій	Конвенція ЮНЕСКО 1970	Рекомендації 1978	Нікосійська конвенція 2017
	для культурної спадщини		наукової та мистецької значущості
Приклади категорій	Рідкісні колекції, археологічні знахідки, старовинні предмети, мистецькі та історичні твори	Археологічні знахідки, етнологічні матеріали, художні твори, меблі, історичні пам'ятки	Рідкісні колекції, архіви, антропологічні та етнологічні матеріали, художні твори, меблі, музичні інструменти

Отже, ефективний захист культурних цінностей під час збройних конфліктів вимагає активних зусиль та міжнародної кооперації для забезпечення дотримання існуючих норм і законів. Це не лише зберігає культурну спадщину, але й підтримує соціальну стабільність та національну ідентичність у кризові часи, підвищуючи загальне розуміння їх значення та необхідності захисту.

Проміжний висновок до Розділу 1

Історичний розвиток міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів підкреслює важливість глобальної взаємодії у збереженні культурної спадщини. Процес формування відповідних правових норм відбувався протягом століть і зазнав впливу багатьох історичних подій. Різні конвенції, включно з Конвенцією ЮНЕСКО 1970 року та Нікосійською конвенцією 2017 року, відображають зміни у підходах до класифікації та охорони культурних цінностей. Зокрема, розширення поняття культурних цінностей до нерухомих та рухомих об'єктів показує важливість адаптації правових рамок до сучасних реалій, де культурна спадщина може включати широкий спектр об'єктів.

Захист культурних цінностей у контексті збройних конфліктів залишається актуальним і важливим завданням для міжнародного співтовариства. Розвиток правових інструментів, таких як міжнародні конвенції, підкреслює загальне визнання необхідності охорони культурних цінностей не тільки як частини національної, але й світової культурної спадщини. Враховуючи це, даліше укріплення міжнародно-правових механізмів і посилення співпраці між країнами

стає ключовим для ефективного вирішення завдань охорони цих безцінних активів від загроз збройних конфліктів та інших кризових ситуацій.

Захист культурних цінностей у контексті збройних конфліктів є фундаментальним завданням, що спрямоване на збереження історичної, культурної та наукової спадщини народів. Міжнародні норми і законодавства різних країн, включно з Україною, вибудовують комплексний підхід до захисту цих цінностей, підкреслюючи їх невід'ємну роль у підтриманні культурної ідентичності та соціальної стабільності у часи криз і конфліктів. Враховуючи зростаючі виклики сучасних збройних конфліктів, такі норми стають особливо актуальними, оскільки культурні цінності часто опиняються під загрозою знищення або незаконного переміщення.

Міжнародне співтовариство і національні уряди мають вживати цілеспрямованих дій для ефективного виконання взятих на себе зобов'язань. Це включає не тільки створення та впровадження законів, але й забезпечення їх дотримання через контроль, освіту та розуміння значення цих цінностей для глобальної культурної спадщини. Систематичний захист культурних цінностей вимагає спільних зусиль усіх рівнів влади та міжнародної кооперації, щоб забезпечити їх збереження для майбутніх поколінь та використання як джерела навчання, розвитку та культурного обміну.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1 Міжнародно-правовий звичай як джерело норм, що регламентує захист культурних цінностей у зв'язку збройним конфліктом

Сучасні збройні конфлікти, зокрема асиметричні та гібридні війни, створюють нові виклики для традиційної методології встановлення та доведення звичаєвих норм. У таких умовах стає особливо актуальним питання ідентифікації загальної практики держав, що відображає як об'єктивну складову, так і суб'єктивну (*opinio juris sive necessitatis*). Традиційні критерії доказування звичаїв потребують адаптації до нових форм збройних дій, де зростає використання нетрадиційних методів і участь недержавних суб'єктів.

Ідея «священної» природи храмів та бібліотек пройшла довгий шлях — від середньовічних хартій, що забороняли плюндрувати монастирі, до Кодексу Лібера 1863 року, який уперше ввів федеральний військовий обов'язок охороняти колекції супротивника. Кожен новий конфлікт залишав у пам'яті держав цеглину практики: пошук безпечних сховищ для картин, маркування пам'яток особливими знаками, публічні ноти протесту проти артилерійських обстрілів соборів. Так нагромаджувався фактичний матеріал, з якого юристи пізніше виводили норму: «Культура не є законною здобиччю війни».

У сучасному праві звичай живе на стику практики та переконання. Мало того, що держави раз-у-раз утримуються від конфіскації музейних фондів, вони ще й публічно пояснюють це обов'язком поважати культурну спадщину. Саме поєднання повторюваної поведінки й переконаності перетворює окремі жести в опорні правила. Основним «лабораторним посудом» для виявлення таких правил слугують військові статuti, національне кримінальне законодавство, дипломатичні протести й рішення трибуналів. Якщо сотні різних джерел сходяться на одному принципі, можна говорити про його звичайний характер.

Аналіз багаторічної практики дозволяє виділити такі змістовні елементи звичаю щодо культурних цінностей:

1. **Обов'язок поваги.** Армія не має права свідомо нищити пам'ятки, якщо вони не перетворені на військові цілі. У дореволюційній практиці країн Європи перелік «недоторканих» об'єктів включав уже не тільки храми, а й музеї, архіви, бібліотеки. Цей принцип знайшов відображення в численних військових інструкціях та підручниках з міжнародного права ще задовго до офіційної кодифікації в Гаазьких конвенціях.

2. **Запобіжні заходи.** Командири зобов'язані планувати операції так, аби знизити ризик випадкових ушкоджень. До звичаю увійшли заздалегідь створені карти пам'яток, а також евакуація особливо цінних експонатів у тил. Історично ця практика бере початок із заходів, вжитих під час Наполеонівських війн, коли вперше були розроблені систематичні процедури захисту культурних об'єктів від воєнних дій.

3. **Заборона грабежу та вивезення.** З часів Пруссько-французької війни держави дедалі частіше репатріювали трофеї без договірною тиску, а пізніше автоматично включили таку практику до своєї дипломатичної риторики. Показовим є формування міжнародного осуду щодо грабунку культурних цінностей навіть до появи формальних юридичних заборон, що свідчить про глибоке вкорінення цієї норми у міжнародній правосвідомості.

4. **Реституція.** Повернення вивезених колекцій після закінчення окупації стало майже рефлексивною частиною мирних договорів задовго до появи Гаазьких протоколів. Археологічні знахідки доводять, що навіть до формалізації цього принципу держави часто добровільно повертали культурні артефакти після закінчення конфліктів, визнаючи їхню особливу цінність для культурної ідентичності народів.

5. **Кримінальна відповідальність.** Нюрнберзький процес показав, що умисне знищення або привласнення культурних цінностей може кваліфікуватися як воєнний злочин без окремої статті в конвенції. Цей прецедент згодом був розвинутий у рішеннях Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої

Югославії, який підтвердив індивідуальну кримінальну відповідальність командирів за руйнування історичних пам'яток Дубровника.

Усі ці принципи демонструють поетапну еволюцію міжнародного звичаю від окремих випадків практики до усталених норм, які згодом стали невід'ємними елементами договірного права. Особливо важливо, що звичаєвий статус цих норм робить їх обов'язковими навіть для держав, які формально не приєдналися до відповідних конвенцій, створюючи універсальну правову основу захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів.

Договори часто кодифікують уже існуючий звичай, водночас підштовхуючи його до подальшого розвитку. Гаазька конвенція 1954 року стала зафіксованим кроком уперед, але її підвалини були закладені багаторічною практикою. У результаті виникає ефект «кола»: договір поглиблює звичай, а звичай — легітимує договір у тих державах, які його ще не ратифікували. Подібна динаміка особливо помітна щодо нематеріальної та цифрової спадщини: тут поки бракує чітких статей, але поширена практика сканування та публічних архівів вже формує новий шар звичаєвих правил.

Нині звичай стикається з двома головними перешкодами. По-перше, зросла роль недержавних збройних груп, для яких традиційні дипломатичні канали тиску малоефективні. По-друге, оцифровані колекції ставлять питання: чи є втрата цифрового файлу такою самою шкодою, як руйнування оригіналу. У міжнародному дискурсі поступово визріває консенсус, що цифрові репліки, хоча й не замінюють оригінал, теж мають охоронятися, адже їхнє знищення блокує доступ до інформації для всього людства.

Звичай як джерело міжнародного права історично відігравав домінуючу роль до створення Організації Об'єднаних Націй. Втім, з часу її заснування, спроби досягти кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права здійснювалися через укладення міжнародних договорів. Це призвело до відтіснення звичаю як джерела міжнародного права на другий план. Незважаючи на це, звичай продовжує відігравати важливу роль у тлумаченні сукупності прав і обов'язків, які існують у міжнародному праві, завдяки своїй здатності

доповнювати договірні норми. Особливо слід відзначити, що дослідження надало ясність більшості принципів, які були переконливо ідентифіковані як звичаєві принципи міжнародного права, і підтвердило значення звичаю як джерела міжнародного права.

Відомо, що Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) активно бере участь у кодифікації та інтерпретації цих норм, як це видно з їх консолідованого випуску, присвяченого захисту культурних цінностей 2005 року. У Главі 12 цього випуску, відповідно до МКЧХ, чітко визначено чотири звичаєві норми, які безпосередньо стосуються захисту культурних цінностей в умовах війни. Норма 38, наприклад, зобов'язує до особливої поваги об'єктів релігійного, наукового, благодійного або мистецького характеру, якщо вони не використовуються у військових цілях. Ця норма відображає *opinio juris* — переконання у тому, що така поведінка є юридично обов'язковою, що підтверджується крізь керівництва та військові статuti різних країн. Норма 41, що стосується попередження незаконного вивезення та зобов'язань реституції культурних цінностей, корелює з Гаазьким положенням 1907 року та Першим Протоколом 1954 року. Ці зобов'язання є основою для міжнародних угод, що вимагають повернення культурних цінностей, особливо в контексті постколоніальної реституції, де такі договори свідчать про звичаєвий характер цих зобов'язань.

Міжнародно-правовий звичай являє собою неписане правило поведінки, яке сформувалось у практиці та визнано суб'єктами міжнародного права як юридично обов'язкове. В процесі становлення звичаю можна виділити дві основні складові: об'єктивну — узгоджену практику держав, та суб'єктивну — визнання суб'єктами міжнародного права юридичної обов'язковості правила, що виникло в результаті такої практики (*opinio juris sive necessitatis*). Відмінності звичаю від інших джерел міжнародного права, таких як міжнародні договори чи рішення міжнародних організацій, полягають у методах формування та способах існування норм, а також у складнощях їх доказування та застосування.

Теоретики та практики міжнародного права розглядають формальні джерела міжнародного права як існуючий матеріал, що дозволяє юристам

ідентифікувати обов'язкові норми для застосування у конкретних випадках. Ці джерела охоплюють п'ять ключових категорій, закріплених у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, де вказано, що Суд застосовує міжнародні конвенції, міжнародні звичаї, як доказ загальної практики, загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, а також судові рішення та доктрини як допоміжний засіб для визначення правових норм [24]. Однак згадана стаття не встановлює чіткої ієрархії застосування між звичаєм і договором, що є предметом обговорення серед вчених.

Міжнародно-правовий звичай завжди відігравав важливу роль у міжнародному праві, зокрема у ХХ столітті його значення зросло зі збільшенням міжнародних договорів. Важливість звичаю залишається стабільною незалежно від змін у джерелах міжнародного права, особливо у сфері регулювання захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Навіть коли міжнародний договір регулює аналогічні відносини, звичай може зберігати свою силу, залишаючись актуальним для суб'єктів, які не приєдналися до договору. Так, звичай може мати ширший обсяг, ніж договірні норми, та продовжувати діяти навіть після припинення договору.

У науковій літературі існують різні погляди на місце та роль міжнародно-правового звичаю в міжнародному праві. Відомо, що звичай вважається одним із основних джерел права, а деякі дослідники розглядають його як наслідок правотворчості. І хоча звичай пережив суттєві зміни та адаптації, він все ще залишається характерним джерелом міжнародного права.

Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду визначає міжнародно-правовий звичай як практику, яка утворюється у ході міжнародних взаємодій. Встановлення існування міжнародного звичаю зазвичай обумовлене трьома основними критеріями:

- а) існуванням міжнародної практики (прецедентів);
- б) *opinio juris sive necessitatis* — переконанням про юридичну обов'язковість такої практики;
- в) часовим фактором, тобто тривалістю її застосування.

Кожен із цих елементів має відповідати певним вимогам для підтвердження наявності міжнародних звичаїв [24].

На відміну від договору, який може слугувати джерелом як загальних, так і детальних правових приписів, міжнародний звичай за своєю природою веде лише до створення базових правових принципів, які визначені як керівні засади за визначенням Міжнародного Суду ООН. З цієї причини звичай не може бути джерелом правового регулювання для тих аспектів міжнародних відносин, що потребують докладної і чіткої регуляції.

Таким чином, Міжнародний Суд ООН виокремлює звичай як доказ загальноприйнятої практики, визнаної як правова норма. Звичаєва норма представляє собою неписане правило поведінки, що сформувалось на основі тривалої практики та визнається за юридично обов'язкове. Незважаючи на еволюцію джерел міжнародного права, роль міжнародно-правового звичаю залишається значною.

Практичне застосування звичаю можна простежити через аналіз судових рішень та інтерпретації загальних принципів права, зокрема у консультативному висновку Міжнародного Суду ООН щодо законності загрози чи використання ядерної зброї від 1996 року. Хоча Суд не аналізував необхідність попередньої оцінки або використання принципу обережності, він підкреслив обширне зобов'язання держав щодо захисту природного довкілля.

Значення принципу обережності стає особливо важливим у контексті збройних конфліктів, де держави мають забезпечити, щоб їх діяльність не зашкодила довкіллю інших держав або територій поза їх контролем. Так, у справі про ядерну зброю 1996 року Міжнародний Суд ООН зазначив, що держави мають приймати екологічні обмеження при оцінці того, що є необхідним і пропорційним для досягнення законних військових цілей.

Загальноприйняті норми міжнародного гуманітарного права, які засновані на звичаях, наголошують на обов'язку держав вживати всі можливі заходи для уникнення випадкової шкоди довкіллю. Відсутність наукової впевненості щодо екологічного впливу військових дій не звільняє від обов'язку запобігти такій

шкоді. Це демонструє, що навіть без ясних інструкцій від Суду держави мають самостійно оцінювати ризики та діяти відповідально відповідно до принципу обережності.

Міжнародне право, ухвалене за звичаєм, становить основу для розвитку правових норм, що захищають культурні цінності у воєнний час, особливо в контексті збереження екологічних і культурних ресурсів. Так, МКЧХ у своїх рекомендаціях для Генеральної Асамблеї ООН 1993 року підкреслив, що принцип обережності є "новим, але загально визнаним принципом міжнародного права", що демонструє його значення у формуванні законодавчих актів та рішень на міжнародному рівні [25].

На основі аналізу можна зробити висновок, що однією з головних проблем застосування міжнародно-правового звичаю до міжнародно-правових відносин є складність встановлення його змісту та доказування його обов'язковості для конкретної держави (*opinio juris sive necessitatis*). Доказами можуть слугувати рішення судів, міжнародні конвенції, резолюції, та декларації міжнародних організацій. Історія міжнародних відносин свідчить про численні випадки, коли одні та ті ж правила для деяких держав існують у формі договорів, а для інших — у формі звичаїв.

Проте, важливо відмітити, що міжнародне право також дозволяє відмовитися від виконання цих зобов'язань в разі нагальної військової необхідності, яка була розкрита у Протоколі 1999 року і відрізняється від більш традиційного розуміння військової необхідності в рамках старіших конвенцій. Звичаєве міжнародне право підкреслює, що навіть у ситуаціях надзвичайної ваги та світового значення об'єктів, посилення на військову необхідність повинно бути обмеженим.

Цікавий історичний приклад забезпечення захисту культурних цінностей у період Другої світової війни включає дії Сполучених Штатів та Британії, коли спеціальні підрозділи були створені для захисту цінностей, таких як фрески П'єра де ла Франчески в італійському місті Сан Сеполькро, які уникнули бомбардувань через їх культурну важливість.

Ключовим аспектом у розумінні взаємодії між звичаєвим міжнародним правом та захистом культурних цінностей є визнання того, що держави повинні розглядати всі соціальні та економічні наслідки при прийнятті рішень, що можуть вплинути на культурні об'єкти. Використання культурних цінностей у військових цілях, як правило, заборонено, існують лише обмежені випадки, коли такі дії можуть бути виправдані нагальною військовою необхідністю.

Справа про скульптуру Венери із Лівії, розглянута Державною радою Італії в 2002 році, підкреслює зобов'язання по поверненню культурних цінностей, які базуються на загальних принципах міжнародного права, таких як незастосування сили та самовизначення націй [26]. Це підтверджується рішеннями Міжнародного суду ООН, які визначають звичаєвий характер цих принципів.

Комітет експертів ЮНЕСКО вказує на особливу соціокультурну вагу культурних цінностей, які підлягають реституції, що додатково узгоджується з міжнародними стандартами та практиками. Таким чином, міжнародно-правовий звичай як джерело норм сприяє забезпеченню захисту культурної спадщини в умовах збройних конфліктів, надаючи правові основи для вирішення питань реституції та збереження культурних цінностей.

Міжнародно-правовий звичай відіграє ключову роль у формуванні правил, що регламентують захист культурних цінностей під час збройних конфліктів. Як історично слалося, міжнародні звичаї здобули визнання і юридичну силу через широке та постійне їх прийняття на міжнародному рівні. Це підтверджується, наприклад, реституційними положеннями Віденського заключного акта 1815 року, які з часом інтегрувалися до мирних договорів та міжнародних конвенцій [27, р. 165].

Такі звичаєві норми стали основою для формулювань у Конвенціях ЮНЕСКО 1954 та 1970 років, які підтверджують обов'язок країн забезпечити повернення культурних цінностей, вивезених в результаті конфліктів. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, такі як № 686 (1991 рік) та № 1483 (2003 рік), також підтверджують цей обов'язок.

Окремої уваги заслуговує захист релігійних культурних цінностей. Наприклад, конфлікти у Камбоджі та колишній Югославії підкреслюють потребу у зміцненні захисту об'єктів, які мають релігійне значення. Руйнування церков, монастирів та інших культових споруд вказує на цільові атаки, що вимагають особливого міжнародного захисту.

Доктрина міжнародного права підтверджує, що норми Конвенції 1954 року про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту стали частиною міжнародного звичаєвого права [5]. Ці положення включають зобов'язання щодо поваги та охорони культурних об'єктів, що ускладнює будь-які дії, спрямовані на їх знищення або пошкодження.

Класифікація норм захисту культурних цінностей включає заборону на використання культурних об'єктів у військових цілях, навмисне завдання шкоди, репресалії, а також зобов'язання забороняти та попереджати крадіжки та вандалізм. Ці норми відображають загальноприйнятту міжнародну практику та визнання значення культурної спадщини для всього людства.

Значну роль у формуванні нових практик відіграють недержавні суб'єкти, наприклад, неурядові організації, що дедалі активніше входять до системи міжнародних відносин. Хоч їх внесок не завжди відповідає класичним критеріям суб'єктності міжнародного права, практична діяльність таких акторів стимулює виникнення нових форм правової поведінки. Аналіз взаємодії державних та недержавних суб'єктів дозволяє більш глибоко осмислити процес еволюції звичаєвих норм і їх адаптацію до сучасних умов, що сприяє розширенню традиційного розуміння *opinio juris*.

Сучасний інформаційний простір відкриває нові можливості для збору доказової бази, необхідної для підтвердження існування та обов'язковості звичаєвих норм. Використання електронних архівів, міжнародних баз даних та інших цифрових ресурсів дозволяє ефективно зафіксувати об'єктивну практику та переконання суб'єктів міжнародного права. Такий підхід сприяє більш точному та своєчасному встановленню звичаєвих норм, що є важливим інструментом у процесі їх кодифікації та подальшої інтерпретації.

Незважаючи на наявність міжнародних договорів, звичасві норми зберігають свою актуальність і мають ширший застосовний спектр, особливо для держав, які не є учасниками відповідних угод. Взаємодія звичасвих норм із договірним правом забезпечує більш універсальну систему правового регулювання, що враховує як традиційні, так і новітні форми взаємодії між суб'єктами міжнародного права. Це дозволяє гарантувати захист культурних цінностей у випадках, коли договірні норми не охоплюють усіх аспектів, або коли держави відмовляються від їх застосування в умовах нагальної військової необхідності.

Адаптація традиційного механізму встановлення звичасвих норм до сучасних умов, з урахуванням особливостей нових форм збройних конфліктів, ролі недержавних суб'єктів та можливостей цифрової доказової бази, сприяє еволюції міжнародного права. Такий підхід забезпечує більш ефективний правовий захист культурної спадщини, що набуває особливої актуальності в умовах сучасних міжнародних відносин.

Отже, міжнародно-правовий звичай залишається ключовим джерелом норм, що регламентують захист культурних цінностей у контексті збройних конфліктів. Навіть у сучасні часи, коли значний акцент зроблено на міжнародні договори, звичай продовжує відігравати вирішальну роль, доповнюючи договірні положення і забезпечуючи більш широке та гнучке застосування правил. Це підкріплюється широкою міжнародною практикою та рішеннями авторитетних організацій, які підтверджують значення звичаю у захисті культурної спадщини, надаючи стійкість та універсальність у регулюванні міжнародних відносин.

2.2 Гаазька конвенція 1954 року і I Протокол до неї

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року є основним міжнародно-правовим документом,

спрямованим на збереження культурних об'єктів під час військових дій. Попри існуючу критику окремих положень, саме ця Конвенція наразі залишається єдиним універсальним орієнтиром, який акумулює спільну волю держав щодо захисту культурних цінностей у конфліктах. Недавня ратифікація Конвенції Сполученими Штатами Америки та повідомлення Великобританії про намір приєднання [28, р. 23] підтверджують її статус загальновизнаного міжнародного стандарту.

Слід зазначити, що формування цього документа відбувалося на тлі післявоєнного усвідомлення масштабних втрат культурної спадщини під час Другої світової війни. Саме трагічний досвід знищення безцінних історичних пам'яток, музейних колекцій та архітектурних шедеврів стимулював міжнародну спільноту до створення універсального механізму їх захисту. Процес розробки Конвенції супроводжувався тривалими дискусіями щодо балансу між інтересами захисту культурної спадщини та військової необхідності, що залишається одним із найбільш дискусійних аспектів і сьогодні.

Хоча більшість дослідників визнає II Протокол 1999 року [5] більш прогресивним та якісним у питанні захисту культурних об'єктів, його низький рівень підписань та ратифікацій свідчить про те, що держави ще не повністю готові перейти на новий рівень правового регулювання. Таким чином, саме Конвенція 1954 року залишається основою для вирішення цих питань. Інші міжнародні договори у сфері гуманітарного права лише частково зачіпають питання захисту культурних цінностей.

Варто підкреслити, що впровадження Конвенції 1954 року потребувало значних зусиль щодо інформування та просвітницької діяльності серед держав-учасниць. Її положення вимагають не лише формального визнання, але й активних дій для їх реалізації на національному рівні, що включає адаптацію внутрішнього законодавства, створення спеціалізованих інституцій та навчання відповідних фахівців.

Конвенція 1954 року визначає захист культурних цінностей через поняття їх охорони та поваги. Охорона передбачає позитивні зобов'язання держав

здійснювати заходи, спрямовані на убезпечення культурних об'єктів від наслідків війни, тоді як повага переважно визначається як негативні зобов'язання, що включають утримання від дій, здатних завдати шкоди. Проте деякі дослідники, зокрема К. Дж. С. Форрест, вказують, що серед зобов'язань по повазі існують і позитивні [29, р. 200]. Наприклад, Конвенція зобов'язує держави припиняти акти крадіжки та незаконного присвоєння культурних цінностей (ч. 3 ст. 4), що вимагає від них активних заходів.

Розглядаючи структуру зобов'язань за Конвенцією, необхідно зауважити, що вони формують комплексну систему взаємопов'язаних обов'язків держав. Ця система передбачає як превентивні заходи, так і безпосередні дії під час конфлікту та процедури відновлення після його завершення. Важливо відзначити, що дуалістичний підхід до захисту, який базується на концепціях охорони та поваги, дозволяє гнучко застосовувати положення Конвенції в різних обставинах збройного конфлікту.

Заходи з охорони, визначені статтею 3 Конвенції, передбачають довоєнну підготовку держав, що включає створення спеціальних укриттів, реєстрацію культурних об'єктів, встановлення розпізнавальних знаків, створення окремих підрозділів у збройних силах, які займаються культурними цінностями, та навчання військовослужбовців правилам міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей.

Детальний аналіз цих заходів показує, що вони мають комплексний характер і спрямовані на формування цілісної системи превентивного захисту. Наприклад, створення спеціальних укриттів потребує не лише відповідної інфраструктури, але й розробки планів евакуації цінностей, навчання персоналу та забезпечення належних умов зберігання. Реєстрація культурних об'єктів, у свою чергу, вимагає створення та регулярного оновлення баз даних, що дозволяють швидко ідентифікувати об'єкти та визначити пріоритети їх захисту в надзвичайних ситуаціях.

Що стосується поваги, то стаття 4 Конвенції забороняє використання культурних цінностей та прилеглих територій для воєнних цілей, що можуть

привести до їх руйнування. Водночас вона допускає виняток у разі військової необхідності. Як зазначає К. Дж. С. Форрест, принцип військової необхідності не є абсолютним виправданням шкоди культурним цінностям і має обов'язково корелювати з принципом пропорційності.

Історичний аналіз застосування цього положення свідчить про те, що концепція "військової необхідності" часто ставала предметом зловживань. У багатьох випадках сторони конфлікту використовували це поняття як виправдання для атак на культурні об'єкти без належного врахування їх історичної та культурної цінності. Саме тому подальший розвиток міжнародного права у цій сфері був спрямований на звуження можливостей для застосування винятку військової необхідності та посилення відповідальності за недотримання принципу пропорційності.

Конвенція також важлива завдяки своєму позатериторіальному характеру, досягнутому завдяки пропозиціям представників Швейцарії, Франції, Нідерландів та Бельгії. Це дозволяє ефективніше захищати культурні цінності навіть за межами територій держав-учасниць. Наприклад, судова практика Ізраїлю демонструє ефективність цього підходу, коли ізраїльські суди приймали рішення щодо захисту культурних об'єктів на окупованих територіях, що було б неможливим за умови збереження територіального обмеження [3, с.97].

Одним із ключових положень є частина 3 статті 4 Конвенції, яка забороняє привласнення культурних цінностей, розташованих на території іншої договірної сторони. Водночас таке формулювання має свої недоліки, оскільки може не охоплювати всі можливі ситуації, пов'язані з посяганням на культурну спадщину.

Стаття 5 Гаазької конвенції визначає зобов'язання окупаючої держави сприяти заходам щодо захисту культурних цінностей, співпрацюючи з національною владою окупованої території. У випадках екстреної необхідності, коли місцева влада не може здійснювати необхідні дії, окупаюча сторона має право самостійно вживати захисних заходів. Крім того, стаття 5 містить обов'язок національної влади інформувати членів рухів опору щодо вимог

Конвенції. Фраза «якщо це можливо», використана в статті, не знижує цінності зобов'язань, а радше відповідає реаліям військового конфлікту, коли ресурси і можливості часто обмежені. Цей підхід не викликав заперечень на дипломатичній конференції в Гаазі.

Окрему увагу заслуговують Рекомендації ЮНЕСКО 1956 року щодо міжнародного регулювання археологічних розкопок [30], які закріплюють заборону окупаючій державі проводити розкопки на окупованій території. Попри «м'яке» формулювання цих рекомендацій, уявити легітимне обґрунтування порушення цього принципу складно, оскільки таке порушення явно суперечить духу Конвенції.

Стаття 7 Конвенції містить важливу норму, яка зобов'язує держави ще у мирний час формувати спеціальний персонал, відповідальний за охорону культурних цінностей [67, с. 89]. Це положення є прогресивним і відповідає вимогам часу, враховуючи попередній трагічний досвід людства.

Особливу увагу заслуговує стаття 8 Конвенції, що передбачає режим спеціального захисту культурних цінностей [4]. Відповідно до неї, спеціальний захист надається обмеженій кількості укриттів для рухомих цінностей, центрам концентрації цінностей та нерухомим об'єктам особливої цінності.

У контексті переміщення культурних цінностей під час збройних конфліктів варто розглянути *особливості їх транспортування*. Процедури, встановлені Гаазькою конвенцією, спрямовані на мінімізацію ризиків пошкодження або втрати цінних артефактів під час їх переміщення з небезпечних зон до місць безпечного зберігання.

Гаазька конвенція 1954 року встановлює чіткі рамки для транспортування культурних цінностей під час збройних конфліктів, задля мінімізації ризиків їх пошкодження або знищення. Конвенція окреслює два основних типи процедур транспортування: звичайну і термінову. Звичайна процедура транспортування використовується у стандартних умовах і передбачає наявність достатнього часу для планування та виконання перевезення, тоді як термінова процедура

застосовується у кризових ситуаціях, коли існує невідкладна загроза для культурних цінностей і потрібна швидка евакуація.

Відповідно до статті 12 Гаазької конвенції, звичайна процедура транспортування передбачає попереднє звернення до Генерального комісара з питань культурних цінностей з поданням детального плану перевезення, який має включати обґрунтування необхідності перевезення, опис цінностей, їх кількість і значимість [4]. Після розгляду заявки і консультацій з іншими зацікавленими сторонами, Генеральний комісар може надати дозвіл на транспортування, яке потім відбувається під наглядом призначених інспекторів.

Стаття 13 Гаазької конвенції розглядає можливість термінового транспортування культурних цінностей в умовах, коли відкладення перевезення може призвести до їх незворотнього пошкодження або знищення [4]. У таких випадках, транспортні засоби, які використовуються для перевезення цінностей, можуть бути оснащені спеціальними розпізнавальними знаками для їх ідентифікації як перевізників культурних цінностей. Це дозволяє уникнути непотрібних затримок і забезпечити більшу безпеку під час транспортування.

Правове обґрунтування цих процедур базується на необхідності забезпечення максимального захисту культурних цінностей, які є невід'ємною частиною світової культурної спадщини. Практичне застосування зазначених процедур вимагає від держав-учасниць дотримання встановлених норм і проведення необхідних заходів для забезпечення їх виконання.

У контексті сучасних збройних конфліктів особливої актуальності набуває питання *повернення культурних цінностей*, які були незаконно вивезені під час окупації або військових дій. Гаазька конвенція та Перший Протокол містять важливі положення щодо цього питання, хоча їх практична реалізація часто стикається з певними труднощами.

Гаазька конвенція 1954 року [4] включає важливі положення, які регулюють повернення культурних цінностей після закінчення збройного конфлікту. Ці положення зумовлені необхідністю забезпечити відновлення культурної спадщини країн, які постраждали внаслідок війни або окупації.

Процес формулювання та впровадження цих правил супроводжувався значними складнощами, оскільки вимагав досягнення компромісу між багатьма державами з різними інтересами і правовими традиціями.

Однією з ключових складнощів було визначення умов і процедур, за якими культурні цінності мають бути повернуті. Частина ст. 18 Гаазької конвенції зосереджується на поверненні культурних цінностей з території держави-депозитарію, яка виконувала роль тимчасового сховища для збереження цінностей від війни [4]. Зазначено, що ці цінності мають бути повернуті після завершення конфлікту без затримок і в недоторканості. Однак, виникали спори щодо того, кому саме мають бути повернуті ці цінності та які документи потрібні для підтвердження прав власності.

Тривалі спори під час Гаазької конференції виникали через різне тлумачення країнами відповідних зобов'язань [4]. Наприклад, розглядалися питання щодо конкретизації адресатів повернення культурних цінностей, деякі країни пропонували чітко називати держави, які мають право на повернення, інші ж аргументували, що таке зазначення може створити правову невизначеність у випадку зміни кордонів або режимів. Компромісним рішенням стало залишення відносно загального формулювання, яке дозволяє гнучко підходити до кожного конкретного випадку.

Компроміси, досягнуті під час конференції, дозволили затвердити правила, які одночасно захищають інтереси власників культурних цінностей та забезпечують можливість їх відновлення і повернення після війни. Це стало важливим кроком у розвитку міжнародного права щодо захисту культурної спадщини і підтвердило значення міжнародної співпраці у цій сфері.

Одним з важливих інструментів ідентифікації об'єктів, що потребують захисту під час збройних конфліктів, є *застосування спеціального розпізнавального знаку*, передбаченого Гаазькою конвенцією. Цей знак дозволяє чітко позначити культурні цінності та сигналізувати про їх особливий статус, що вимагає відповідного ставлення з боку учасників конфлікту.

Гаазька конвенція 1954 року встановлює конкретні правила для застосування розпізнавального знаку, який використовується для ідентифікації та захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів [4]. Знак є критично важливим для забезпечення охорони культурних об'єктів, а його застосування регулюється диспозитивними та імперативними нормами, які визначають обов'язковість та умови його використання в залежності від обставин.

Диспозитивні норми дозволяють державам вирішувати, чи застосовувати розпізнавальний знак у певних ситуаціях, залежно від місцевих умов та поточних потреб. Наприклад, держава може вирішити, що використання знаку не є необхідним для певних внутрішніх транспортувань чи коли оцінюється, що його присутність може привернути до об'єкта небажану увагу.

Імперативні норми, навпаки, встановлюють обов'язкові вимоги до використання розпізнавального знаку на об'єктах культурної спадщини, які потребують особливого захисту в умовах збройного конфлікту. Це означає, що в певних випадках, згідно з міжнародними договорами, застосування знаку є невідворотним для забезпечення визнання та захисту від збройних пошкоджень або інших видів втручань.

Згідно з Гаазькою конвенцією, застосування розпізнавального знаку може бути одноразовим або триразовим, в залежності від категорії культурних цінностей та їх розташування:

1. **Одноразове застосування:** використовується для позначення об'єктів, які не підпадають під категорію особливо важливих або особливо вразливих. Таке застосування може бути присвоєно, наприклад, персоналу, який охороняє ці об'єкти, або тимчасовим укриттям, де зберігаються цінності.

2. **Триразове застосування:** обов'язкове для об'єктів, які визначені як такі, що мають високий ступінь культурного значення та які потребують особливого захисту. Таке застосування включає використання знаку для позначення нерухомих культурних цінностей, рухомих цінностей, що

транспортуються, та імпровізованих укриттів, які використовуються для захисту таких цінностей від пошкоджень чи руйнувань під час конфлікту.

Щодо питання часу маркування культурних цінностей, в контексті Гаазької конвенції 1954 року та захисту культурних цінностей особливе значення має *момент позначення об'єктів розпізнавальним знаком*.

В контексті Гаазької конвенції 1954 року та захисту культурних цінностей, важливе значення має момент позначення об'єктів розпізнавальним знаком. З огляду на швидкоплинність сучасних збройних конфліктів, які часто розвиваються несподівано і можуть досягти високої інтенсивності за короткий час, питання про таймінг позначення стає критично важливим.

Критичний аналіз загальнодоступних даних підтверджує, що ефективний захист культурних цінностей значною мірою залежить від своєчасності їх ідентифікації та позначення перед збройними діями. Існує консенсус серед експертів, що ідеально позначення повинно відбуватися в мирний час, що дає можливість державам належним чином підготуватися до потенційних загроз та запобігти поспіху в екстрених ситуаціях, коли культурні цінності можуть бути вразливими до пошкоджень чи руйнувань.

Наукові дослідження підтверджують, що забезпечення належного захисту культурних цінностей в умовах збройних конфліктів часто ускладнюється відсутністю передбачуваності воєнних дій. Відомий випадок в Словенії під час Десятиденної війни, коли недостатньо підготовлена охорона культурних об'єктів призвела до їх пошкодження.

Важливість питання часу позначення підкреслена у рекомендаціях міжнародних організацій, які закликають до ревізії національних політик і створення механізмів, які забезпечували б регулярне оновлення і позначення культурних цінностей. Ці заходи мають на меті забезпечити, що у разі несподіваного початку конфлікту, всі культурні об'єкти вже будуть належно позначені і захищені.

Аналіз практичного використання Гаазької конвенції 1954 року особливо важливий для розуміння її ефективності у захисті культурних цінностей. Один з

найбільш значущих прикладів такого застосування — трифазна система охорони культурних цінностей, реалізована в Польщі у 1995 році.

Трифазна система охорони культурних цінностей, реалізована в Польщі, є взірцем інноваційного підходу до реалізації положень Гаазької конвенції. Ця система була розроблена для забезпечення ефективного захисту культурної спадщини на кожному етапі потенційної загрози від збройних конфліктів:

1. **Передконфліктна фаза:** на цій стадії зосереджується увага на ідентифікації та реєстрації культурних цінностей, їхньому маркуванні відповідними знаками охорони та підготовці механізмів їх захисту у випадку конфлікту.

2. **Фаза активного конфлікту:** на цій стадії активізується застосування засобів та процедур для захисту культурних цінностей, включно з їх евакуацією, якщо це необхідно, або захистом на місці з використанням спеціально розроблених укриттів.

3. **Післяконфліктна фаза:** зосередження на відновленні та поверненні культурних цінностей, обліку збитків та розробці планів на відновлення пошкоджених об'єктів.

Ця система була спроектована так, щоб максимально зменшити ризики для культурних цінностей на кожному етапі можливого конфлікту, що відповідає основним вимогам Гаазької конвенції.

Застосування трифазної системи охорони в інших країнах може включати адаптацію під конкретні національні умови. Ключовим елементом є розробка національних законодавчих та адміністративних рамок, які б дозволили імплементувати цю систему. Необхідно також створення компетентних органів, відповідальних за координацію дій по захисту культурних цінностей, а також залучення наукової спільноти і культурних інституцій до цього процесу.

Розгортання подібної системи у національних рамках вимагає чіткого розуміння специфіки культурної спадщини країни, визначення пріоритетних об'єктів для захисту та забезпечення достатніх ресурсів для їх охорони і відновлення у випадку пошкодження.

Проект I Протоколу готувався під егідою щойно створеної ЮНЕСКО. Дискусії тривали п'ять років: делегації сперечалися, чи дозволяти «тимчасове вилучення» колекцій заради їхньої безпеки, хто має оплачувати повернення речей і який термін вважати достатнім для реституції. Ключовим компромісом стало чітке розмежування: сама конвенція прописує загальну систему охорони, а Перший Протокол — механізм боротьби з незаконним переміщенням. У травні 1954 року текст погодили й відкрили для підписання; того ж дня його ратифікували понад тридцять держав. Так з'явився перший міжнародний договір, що заборонив вивозити культурні цінності з окупованої території, незалежно від того, чиїм володінням вони вважалися до війни [46].

Перший Протокол складається з кількох коротких, але ємних положень. Насамперед він покладає на державу-окупанта обов'язок запобігти будь-якому вивезенню музейних предметів, рукописів, руїн, книг і навіть наукових колекцій. Заборона сформульована імперативно, без посилань на «військову необхідність», що зробило її унікальною серед гуманітарних норм середини минулого століття.

Друга ключова стаття зобов'язує повернути все, що, попри перше правило, таки залишило межі окупованої території. Повернення не обмежене жодним строком, тобто обов'язок виникає відразу після припинення окупації й триває доти, доки культурна цінність не опиниться там, звідки її забрали.

Третє фундаментальне положення забороняє використовувати пам'ятки як своєрідний «фонд відшкодування» — культурні об'єкти не можуть бути конфісковані на покриття контрибуцій чи репарацій, хто б і як не прагнув компенсувати збитки війни.

Реалізація цих норм покладається на національні уряди, що означає, що кожна держава-учасниця мусить криміналізувати незаконний експорт, навчити військовослужбовців упізнавати пам'ятки, а за можливості — маркувати їх символом «синього щита». Передбачено навіть опцію «безпечного депозиту»: якщо музейне зібрання з прифронтового міста не встигають евакуювати у

власній країні, його на зберігання приймає нейтральна держава, а протокольні гарантії забезпечують повернення після війни.

Друга половина ХХ століття стала перевіркою, як паперові зобов'язання працюють у воєнній реальності. Першими гучними випробуваннями були югославські конфлікти 1990-х років. Руйнування бібліотек у Сараєві й обстріл фортечного ансамблю Дубровника підштовхнули міжнародне правосуддя визнати насильство проти культурної спадщини частиною злочину проти людяності. Вироки Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії наголосили, що атаки на монастир або старовинне місто переслідують таку саму мету, як і злочини проти мирного населення, — знищити саму ідентичність групи.

З нового тисячоліття пам'ятки нерідко опинялися під прицілом не стільки артилерії, скільки хаосу. Під час вторгнення в Ірак 2003 року союзні війська, хоч і прагнули захистити Національний музей у Багдаді, не змогли стримати натовп мародерів; за кілька днів зникли тисячі артефактів, зокрема легендарна «Ваза Варки». Історія закінчилася частковим поверненням експонатів, але продемонструвала, що одного підпису під протоколом замало, якщо військові операції не супроводжує детальний план охорони культурних об'єктів.

У наш час Україна стала болючим прикладом, де дієвості протоколу кидає виклик тотальна війна. Від 2022 року сотні церков, музеїв та історичних будівель отримали ушкодження або були знищені. Чимало цінностей, серед них скіфські золоті прикраси з Мелітопольського краєзнавчого музею, вивезли на територію держави-окупанта. Уряд відповів створенням спеціальної служби військового моніторингу пам'яток і ініціював процедуру «посиленої охорони» для двадцяти ключових об'єктів, що на практиці означає максимально публічний статус і широку міжнародну підтримку. Хоча боротьба за повернення награваного триває, прецеденти дають підстави вірити, що правовий механізм спрацює: післявоєнні вимоги про реституцію спираються саме на норми 1954 року.

Симбіоз Першого Протоколу й Римського статуту Міжнародного кримінального суду зробив напад на культурну спадщину воєнним злочином. У

справі проти Ахмада аль-Махді, який керував знищенням мавзолеїв у Тімбукту, суд уперше присудив не тільки тюремний строк, а й конкретні суми репарацій за руйнування пам'яток. Таке рішення перевело дискусію з моральної площини у фінансову, змусивши потенційних руйнівників рахувати ризики.

Попри успіхи, документам 1954 року досі бракує універсального визнання. Не всі військові потуги світу приєдналися до Протоколу, тож перспективи притягнення їхніх громадян до відповідальності досі залежать від політичної волі. Друга проблема — стрімка диджиталізація, адже тривимірні моделі пам'яток або оцифровані архіви ще не мають такого самого рівня захисту, як фізичні об'єкти, хоча втрата цифрового контенту може бути не менш безповоротною. Крім того, на арену виходять недержавні збройні групи, які ані підписували, ані офіційно визнавали Протокол, що ускладнює його застосування в асиметричних конфліктах.

Постає питання «що можна зробити?». По-перше, розширити членство, адже без участі всіх ключових гравців жоден режим не буде стійким. По-друге, розробити гнучкі механізми контролю за цифровими копіями та базами даних, так як для розслідувань вже існують глобальні каталоги, але вони потребують правового підґрунтя. По-третє, налагодити системну взаємодію військового командування з експертами з культурної спадщини через інтегровані навчальні програми та стандартизовані протоколи, що допоможе військовослужбовцям розпізнавати об'єкти культурної цінності в польових умовах.

Підбиваючи підсумок, Перший Протокол до Гаазької конвенції 1954 року став точкою відліку, з якої починається сучасна культура відповідальності за долю історичних реліквій під час війни. Його формула проста: не вивозити, не використовувати як контрибуцію, повертати після окупації. Понад півстоліття практики довели — ці три заборони можуть зламати вікову традицію воєнного грабунку, якщо за ними стоять політична воля, фахова підготовка й готовність світової спільноти стежити за виконанням. Шлях далекий від завершення, але альтернативи протоколу, який перетворює «спадщину людства» з красивого гасла на юридичний обов'язок, поки що не існує.

Отже, Гаазька конвенція 1954 року та Перший Протокол до неї встановлюють міцні основи для міжнародного захисту культурних цінностей у часи збройних конфліктів. Ці документи визначають зобов'язання держав захищати культурну спадщину, готуючись до можливих конфліктів, і утримуватися від дій, що можуть їй зашкодити. Незважаючи на подальші поправки, ця Конвенція продовжує служити ключовим інструментом для збереження культурної спадщини на глобальному рівні.

2.3 II Протокол до Гаазької конвенції 1999 року

1999 рік ознаменувався прийняттям важливого документа у сфері захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів – Другого Протоколу до Гаазької конвенції 1954 року [5]. Цей документ став логічним продовженням та удосконаленням механізмів, закладених у Конвенції 1954 року, але не зміг уникнути низки критичних зауважень та викликів у своїй практичній реалізації.

Основною причиною перегляду Гаазької конвенції 1954 року та розробки Другого Протоколу була необхідність виправлення недоліків та забезпечення відповідності новітнім вимогам щодо захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Політичний та міжнародно-правовий контекст другої половини ХХ століття характеризувався численними збройними конфліктами, які відбувалися вже в умовах дії спеціальних міжнародних угод, присвячених захисту культурних цінностей. Однак, досвід їхнього застосування показав, що Конвенція 1954 року була недостатньо ефективною у запобіганні пошкоджень або знищення культурних об'єктів під час воєнних дій. Це зумовило потребу у створенні більш жорстких та дієвих норм, які б забезпечували посилення захисту культурної спадщини.

Підготовка до нових змін розпочалася з першого обговорення звіту Бойлана в 1993 році в Гаазі, що поклало початок кільком рокам міжнародних зустрічей, семінарів і сесій експертів, які сприяли формулюванню і

впровадженню нових правил, закріплених у Другому Протоколі 1999 року. Цей процес відбувався на тлі зміни міжнародно-правових парадигм, пов'язаних із захистом культурної спадщини та реагування на виклики сучасності, які вимагали нових підходів і рішень для захисту культурних цінностей від воєнних ризиків [31, р. 175].

Другий Протокол до Гаазької конвенції 1999 року вніс значні зміни в підхід до захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, оновивши ключові дефініції та правила їхнього застосування. Однією з найважливіших інновацій стало переосмислення концепції військової необхідності. Відповідно до Протоколу, військова необхідність не тільки дозволяє, але й обмежує можливість вживання дій проти культурних об'єктів, якщо це необхідно для досягнення переваги у конфлікті. Це значно відрізняється від попередньої, більш загальної дефініції, що містилася в Конвенції 1954 року і дозволяла виправдання будь-яких дій на основі військової необхідності без чітко визначених меж.

Ці зміни були спричинені необхідністю адаптації міжнародного права до нових реалій ведення військових дій, де культурні цінності часто ставали мішенями або випадковими жертвами. Протокол встановлює, що дії проти культурних об'єктів можуть бути вжиті тільки тоді, коли немає іншої можливості досягти військової мети іншими засобами, що мінімізують шкоду культурній спадщині. Ця нова дефініція зобов'язує військові сили розглядати всі альтернативні опції перед тим, як завдати шкоди культурним об'єктам.

Додатково, Протокол запроваджує поняття "посиленого захисту" для об'єктів, які мають велике значення для культурної спадщини людства. Такі об'єкти можуть бути внесені до спеціального переліку та перебувати під особливим рівнем захисту, який має забезпечувати їх недоторканність навіть у часи збройних конфліктів. Встановлення такого режиму має на меті зменшення ризику навмисних або випадкових пошкоджень.

Однією з фундаментальних інновацій Другого Протоколу до Гаазької конвенції 1999 року є його розширена дія на неміжнародні збройні конфлікти, сценарій, яких не був охоплений Конвенцією 1954 року. Це значне розширення

мандату відображає визнання того, що значна кількість сучасних збройних конфліктів відбувається в межах однієї країни і часто веде до серйозних порушень правил захисту культурної спадщини. Стаття 22 Протоколу зазначає, що правила, установлені документом, повинні застосовуватися до всіх видів збройних конфліктів, включаючи ті, що відбуваються всередині держав [5].

Це рішення має на меті заповнити правовий вакуум, що існував у міжнародному праві стосовно неміжнародних конфліктів, які часто характеризуються високим ризиком для культурних цінностей. Включення неміжнародних конфліктів у сферу дії Протоколу відкриває двері для застосування цих норм у випадках внутрішніх збройних боротьб, таких як громадянські війни або внутрішні військові конфлікти, де культурні цінності часто стають мішенями або жертвами воєнних дій.

Додатково, введення цих норм стимулює держави до впровадження національних законів, які б забезпечували захист культурних об'єктів навіть за відсутності міжнародних втручань, підвищуючи загальний рівень правової охорони культурної спадщини на глобальному рівні. Таке рішення відповідає потребам сучасного світу, де межі між міжнародними та неміжнародними конфліктами часто стають нечіткими, і культурні цінності потребують захисту незалежно від характеру конфлікту [32].

Другий Протокол до Гаазької конвенції 1999 року робить значний акцент на кримінальній відповідальності за злочини проти культурних цінностей, що становить важливий крок у напрямку забезпечення їхнього захисту. Протокол визначає конкретні обов'язки держав та їх відповідальність у випадку вандалізму, руйнування чи незаконного перевезення культурних об'єктів під час збройних конфліктів. Таке розширення відповідальності є відповіддю на зростання числа інцидентів, коли культурна спадщина страждає внаслідок військових дій [5].

Завдяки новим положенням Протоколу, держави зобов'язані впроваджувати національні законодавства, що підтримують норми міжнародного права щодо захисту культурних цінностей. Це означає не лише

прийняття відповідних законів, а й створення механізмів їх ефективного застосування, включно з визначенням покарань за порушення. Інститут кримінальної відповідальності у Протоколі вимагає від країн створення адекватних правових та судових процедур для розгляду таких справ.

Особливістю є те, що Протокол зобов'язує держави не тільки покарати зловмисників, але й здійснювати профілактичні заходи для запобігання вчиненню злочинів проти культурної спадщини. Це включає освітні програми, розробку та впровадження планів збереження, а також співпрацю з міжнародними організаціями для обміну інформацією та найкращими практиками.

Такий підхід відображає розуміння того, що культурні цінності є важливою частиною світової спадщини та людської цивілізації, і їхнє знищення може мати непоправні наслідки. Відповідно до цього, Протокол створює умови, при яких кожна держава несе відповідальність за забезпечення захисту культурних цінностей на своїй території, а також за своєчасне та ефективне реагування на будь-які загрози чи атаки на них.

Статті 31 та 32 Другого Протоколу до Гаазької конвенції 1999 року встановлюють конкретні рамки для міжнародної співпраці та допомоги, які є невід'ємними для забезпечення захисту культурних цінностей на глобальному рівні. Ці статті зобов'язують держав-учасниць активно співпрацювати з міжнародними організаціями, зокрема з ЮНЕСКО, що має вирішальне значення у координації зусиль з охорони культурної спадщини [33, р. 102].

Протокол передбачає механізми фінансової підтримки державам, що потребують допомоги у захисті своїх культурних цінностей. Це може включати надання коштів для реставрації та консервації пошкоджених об'єктів, підтримку в створенні та підтримці інфраструктури охорони, а також в мережі швидкого реагування на загрози культурним цінностям.

Протокол також акцентує увагу на важливості технічної допомоги, що включає передачу технологій, навчання фахівців та обмін найкращими практиками між державами. Така співпраця допомагає підвищити рівень

локальної експертизи і забезпечити, що культурні об'єкти захищені за найвищими міжнародними стандартами.

Обмін інформацією є ключовим елементом міжнародної співпраці за Протоколом. Він включає не тільки передачу даних про загрози та інциденти, але й розподіл знань про методи забезпечення захисту культурних цінностей. Це сприяє кращому розумінню загальних викликів і стратегій їх подолання, що є критично важливим у ситуаціях, коли культурні об'єкти знаходяться під загрозою від збройних конфліктів або тероризму.

Аналіз положень Другого Протоколу дозволяє виділити кілька аспектів, які варто розглянути для подальшого доповнення підрозділу. По-перше, хоча Протокол чітко визначає межі застосування військової необхідності, у практичних умовах його тлумачення залишається складним. Наявність детальніших критеріїв та практичних рекомендацій щодо визначення допустимості конкретних дій могла б посилити ефективність правового механізму, зменшуючи простір для суб'єктивних інтерпретацій військового командування.

По-друге, розширення сфери дії Протоколу на неміжнародні збройні конфлікти відкриває нові перспективи, але одночасно породжує питання щодо забезпечення ефективного контролю за дотриманням норм у внутрішньодержавних умовах. У цьому контексті доцільно було б запропонувати розробку механізмів моніторингу та звітності, які дозволили б не лише відслідковувати фактичне застосування норм, а й сприяти швидкому реагуванню у випадках порушень.

По-третє, важливим напрямком є інтеграція положень Протоколу в національне законодавство. Хоча текст згадує про зобов'язання держав щодо імплементації норм, доцільним є розширення аналізу шляхів гармонізації міжнародних вимог з внутрішніми правовими системами. Це може включати розробку спеціалізованих програм для навчання військових та інших зацікавлених суб'єктів, а також створення судових практик, що дозволять

ефективно притягувати до відповідальності осіб, які вчиняють злочини проти культурної спадщини.

По-четверте, Протокол наголошує на важливості міжнародної співпраці, зокрема з організацією ЮНЕСКО, що є вагомим кроком у напрямку обміну інформацією та технічною допомогою. Однак доцільно було б деталізувати механізми взаємодії між державами, зокрема в аспекті фінансової підтримки та технічного обміну, що сприятиме більш оперативному реагуванню на загрози для культурних цінностей.

Тому, для подальшого вдосконалення правового регулювання захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів можна запропонувати доповнення щодо конкретизації критеріїв військової необхідності, розробки системи моніторингу дотримання норм, інтеграції міжнародних вимог у національне законодавство та розширення механізмів міжнародної співпраці. Ці доповнення сприятимуть не лише формуванню більш ефективного правового інструментарію, але й забезпечать практичну реалізацію положень Протоколу у реальних умовах збройних конфліктів.

Отже, Другий Протокол до Гаазької конвенції 1999 року доповнив і конкретизував положення основного документа, запровадивши нові механізми захисту культурних цінностей та обмеживши застосування військової необхідності. Протокол також розширив сферу дії на неміжнародні конфлікти, увів кримінальну відповідальність за посягання на культурну спадщину та посилив вимоги до міжнародної співпраці між державами.

Проміжний висновок до Розділу 2

Значення міжнародно-правового звичаю як основного джерела норм, що регламентують захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом, залишається величезним. Незважаючи на те, що звичай здається відступив у тінь через розробку та ухвалення міжнародних договорів, він продовжує відігравати ключову роль в застосуванні та інтерпретації правил, що захищають культурні об'єкти під час воєнних конфліктів. Особливу увагу заслуговує доповнення

договірних зобов'язань через звичаєві норми, які забезпечують динамічний та адаптивний підхід до змінювальної міжнародної практики. Таке поєднання договірних та звичаєвих норм відіграє вирішальну роль у забезпеченні захисту культурних цінностей, надаючи їм юридичну охорону незалежно від специфіки регіональних конфліктів.

Історична практика та сучасні інтерпретації міжнародного звичаю демонструють його незмінну вагу в міжнародному праві. Приклади з діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста та інших міжнародних організацій підкреслюють, як звичаєві норми продовжують слугувати надійною основою для розробки та застосування міжнародних стандартів у сфері захисту культурних цінностей. Звичай, втілений у загальноприйнятих правилах поведінки та юридичних обов'язках, визнаний усіма цивілізованими націями, залишається фундаментом для захисту культурного надбання людства, особливо в умовах, коли міжнародні конвенції не можуть повністю врегулювати всі аспекти цієї сфери.

Гаазька конвенція 1954 року встановила фундаментальні принципи захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, які до сьогодні залишаються ключовими для міжнародної спільноти. Роль цієї Конвенції та її Першого Протоколу в історії захисту культурних об'єктів не може бути переоцінена. Зобов'язання, які були покладені на держав-учасниць, такі як підготовка до захисту культурних об'єктів до початку конфлікту та обов'язок забезпечити повагу до цих об'єктів, змінили підходи до збереження культурної спадщини на міжнародному рівні.

Хоча з часом були внесені поправки та додаткові протоколи для зміцнення цих положень, основа, закладена в 1954 році, продовжує діяти як міцний фундамент для захисту культурних цінностей. Важливість цієї Конвенції підкреслюється не лише її широким прийняттям державами, але й ратифікацією країнами з великим культурним спадком, що свідчить про визнання необхідності міжнародної співпраці для захисту культурних цінностей від руйнування в часи військових дій.

Другий Протокол до Гаазької конвенції 1999 року значно розширив і зміцнив механізми захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, заповнивши важливі прогалини в попередньому законодавстві. Введення більш чітких та суворих положень, щодо оцінки військової необхідності та обмеження дій, які можуть завдати шкоди культурним об'єктам, підкреслює зростаюче розуміння міжнародною спільнотою значення культурної спадщини та потреби її захисту.

Окрім цього, II Протокол вперше визнав застосування своїх норм до неміжнародних збройних конфліктів, значно розширюючи сферу свого впливу та відповідаючи на потреби часу. Встановлення обов'язку держав адаптувати національне законодавство до міжнародних стандартів та забезпечення кримінальної відповідальності за порушення цих норм є кроком до більш ефективного захисту культурних цінностей на глобальному рівні.

Підсумовуючи, можна зазначити, що Гаазька конвенція 1954 року та її I Протокол створюють міцну основу для міжнародного захисту культурних цінностей. Проте доповнення, спрямовані на уточнення критеріїв застосування винятків, адаптацію правових механізмів до сучасних викликів, посилення координації між міжнародними інституціями, впровадження сучасних технологій, а також розгляд специфіки захисту культурних об'єктів на окупованих територіях, сприятимуть підвищенню ефективності цих норм і збереженню культурної спадщини для майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

3.1 Виклики міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей

Міжнародне право протягом ХХ ст. сформувало комплекс спеціальних норм для захисту культурних цінностей у випадку війни. Ключовим документом є Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та її два Протоколи (1954 р. та 1999 р.) [9].

Додатково діють норми гуманітарного права (наприклад, стаття 53 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій, яка забороняє акт ворожнечі проти історичних пам'яток чи творів мистецтва), а також положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р., що кваліфікують навмисні напади на культурні об'єкти як воєнні злочини (ст. 8(2)(b)(ix) Статуту). Окрім того, опосередкований захист забезпечують акти на кшталт Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. про заборону незаконного вивезення культурних цінностей (релевантна для запобігання мародерству) [34] та Конвенції 1972 р. про охорону всесвітньої спадщини [35]. Незважаючи на ці численні міжнародні договори та норми, на практиці існує ряд серйозних викликів їх реалізації.

По-перше, ефективність чинних міжнародно-правових механізмів обмежена випадками, коли сторони конфлікту добровільно їх дотримуються. Гаазька конвенція 1954 р. встановлює зобов'язання не допускати актів ворожості, пограбування чи вандалізму щодо культурних цінностей (ст. 4), а також зобов'язує окупаційну владу підтримувати зусилля національних органів з охорони культурної спадщини на зайнятих територіях (ст. 5) [9].

Однак виконання цих норм фактично залежить лише від “доброї волі” держав-учасниць, адже спеціального міжнародного механізму примусу

порушників Конвенція не передбачає. Як зазначають дослідники, практика останніх конфліктів (включно з війною Російської Федерації проти України) засвідчила малоефективність декларативних зобов'язань: держави-агресори, що свідомо обрали тактику нищення культурної спадщини, ігнорують норми Конвенції та чинять систематичні її порушення. Зокрема, зафіксовано численні випадки умисного руйнування пам'яток та музеїв російськими силами, попри те що Російська Федерація є стороною Гаазької конвенції 1954 р. Таким чином, основний виклик – це відсутність універсального дієвого механізму, який би гарантував дотримання цих норм під час конфлікту, особливо коли одна зі сторін свідомо нехтує міжнародним правом.

По-друге, існуюча система притягнення винних до відповідальності за злочини проти культурних цінностей є недостатньо ефективною. Гаазька конвенція 1954 р. містить лише загальне зобов'язання держав-учасниць встановити в національному законодавстві покарання за порушення (ст. 28), але не створює спеціального міжнародного трибуналу або санкційного механізму. Лише у 1999 р. Другим протоколом до Конвенції було запроваджено прямі норми про індивідуальну кримінальну відповідальність за серйозні порушення (умисне знищення чи привласнення культурних цінностей, акти вандалізму тощо, ст. 15) [5]. Проте дія цих норм обмежена: згідно зі ст. 16 Другого протоколу, вони не застосовуються до осіб, які є громадянами держав, що не приєдналися до Протоколу. Наприклад, Росія досі не ратифікувала Другий протокол, через що її військовослужбовці юридично виведені з-під дії механізмів цього Протоколу. Відповідно, навіть якщо буде доведено їхню вину у знищенні культурних об'єктів, притягнути таких осіб за нормами Другого протоколу неможливо.

Міжнародний кримінальний суд теоретично може переслідувати воєнні злочини проти культурної спадщини на підставі Римського статуту (як уже згадано, навмисні удари по культурних об'єктах кваліфікуються як воєнний злочин). Однак практичні результати поки що обмежені: за час діяльності Міжнародного кримінального суду був лише один вирок за руйнування

культурних об'єктів – у справі А. Аль-Махді (2016 р.) [36], де бойовика було засуджено до 9 років ув'язнення за знищення мавзолеїв у м. Тімбукту (Малі). Більшість же воєнних злочинців у інших конфліктах unikли покарання.

Справедливе правосуддя гальмується як юрисдикційними перешкодами (наприклад, держава-агресор може не визнавати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, що і зробила Російська Федерація, відкликавши підпис під Римським статутом), так і політичними факторами. Як показує досвід, Міжнародний кримінальний суд та ad hoc трибунали притягували до реальної відповідальності лише поодиноких виконавців, і практично ніколи – високопосадових замовників злочинів. Таким чином, безкарність залишається серйозним викликом: міжнародне право поки не гарантує невідворотності покарання за злочини проти культурних цінностей, особливо коли винні переховуються під захистом своєї держави.

По-третє, викликом є адаптація існуючих механізмів до сучасних видів конфліктів і загроз. Норми гуманітарного права розраховані переважно на міждержавні війни та класичні бойові дії. Натомість у XXI столітті частими стали конфлікти за участі недержавних акторів (терористичних угруповань, радикальних рухів), для яких навмисне нищення культурної спадщини є елементом ідеології або тактики “культурного геноциду”. Яскравий приклад – діяльність ІДІЛ у Сирії та Іраку, коли руйнувалися античні храми Пальміри та музейні колекції [37]. Такі дії формально охоплюються поняттям воєнних злочинів, але ефективних засобів впливу на недержавних винуватців практично немає (вони не підсудні Міжнародному кримінальному суду, якщо не захоплені; санкції ООН малоефективні проти терористів тощо).

Ще одна сучасна загроза – використання високоточної та важкої зброї, що призводить до масштабних руйнувань: навіть якщо культурні об'єкти не були прямою ціллю, побічні втрати від бомбардувань і ракетних ударів колосальні. Врахувати всі ці фактори було складно при ухваленні Конвенцій у минулому, тому нинішні механізми потребують розвитку з урахуванням новітніх викликів (розширення визначення злочинів, нові процедури тощо).

По-четверте, проблемою залишається недостатня імплементація міжнародних норм на національному рівні та недостатня превентивна діяльність. Далеко не всі держави-учасниці належно впровадили положення Гаазької конвенції 1954 р. у своє внутрішнє законодавство. Зокрема, до недавнього часу в кримінальних кодексах багатьох країн (включно з Україною) не було спеціальних статей, що передбачають відповідальність саме за пошкодження пам'яток культурної спадщини під час війни – такі діяння кваліфікувалися лише як загальні воєнні злочини. Відсутність конкретних норм ускладнює фіксацію та розслідування цих правопорушень. Крім того, не всі країни приєдналися до новітніх договорів (до Другого протоколу 1999 р. приєдналися лише 84 держави, станом на 2023 рік), що підриває універсальність режиму захисту.

Серед організаційних недоліків – брак фахової підготовки військових щодо правил захисту культурних цінностей, відсутність або нерозвиненість національних комітетів Блакитного Щита (аналог Червоного Хреста у сфері культури), які мали б займатися превентивними заходами (маркуванням об'єктів спеціальною емблемою, евакуацією музейних фондів тощо). Отже, розрив між деклараціями міжнародного права та їх практичним виконанням на місцях – ще один суттєвий виклик.

По-п'яте, слід відзначити недостатню оперативність і координацію міжнародної спільноти у реагуванні на знищення культурної спадщини. Хоча ЮНЕСКО, ООН та інші органи останніми роками приділяють більше уваги цій проблематиці (наприклад, Рада Безпеки ООН ухвалила спеціальну Резолюцію 2347 (2017) щодо захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів), ці кроки здебільшого носять політичний або рекомендаційний характер. Механізми примусу, такі як санкції чи миротворчі місії для охорони пам'яток, практично не застосовуються. У випадку України в 2022 р. міжнародні організації обмежилися засудженням дій Російської Федерації та наданням консультативно-технічної допомоги (заяви ЮНЕСКО, екстрені фонди на підтримку української культури тощо), але зупинити руйнування пам'яток на окупованих територіях вони не спромоглися. Це свідчить про потребу у створенні нових колективних механізмів

реагування, які б забезпечували швидку фіксацію злочинів проти культурних цінностей, міжнародне розслідування і притягнення до відповідальності винних, а також захист об'єктів, що під загрозою.

Вказані виклики не применшують значення діючих міжнародно-правових інструментів, проте демонструють необхідність їх удосконалення. Перспективи розвитку механізмів захисту культурних цінностей включають: універсалізацію чинних договорів (залучення більшої кількості держав до Другого Протокола 1999 р. [5] та Римського статуту Міжнародного кримінального суду [6], створення ефективніших механізмів примусу (наприклад, спеціального міжнародного трибуналу чи компенсаційної комісії для розслідування злочинів проти культурної спадщини), а також оновлення національного законодавства країн відповідно до міжнародних стандартів. У наступних підрозділах розглядається, як ці завдання вирішуються на прикладі України та які уроки дає ситуація з воєнними злочинами Російської Федерації проти української культурної спадщини.

3.2 Імплементация правових механізмів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів в законодавство України

Україна як держава, на території якої відбувалися та відбуваються бойові дії, приділяє значну увагу імплементації міжнародно-правових норм захисту культурної спадщини у національне законодавство. Основи цієї імплементації були закладені після здобуття незалежності: Україна стала правонаступницею зобов'язань СРСР за Гаазькою конвенцією 1954 р. (яку було ратифіковано ще в 1957 р.), приєдналася до Додаткового Протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій (ратифіковано 14 квітня 1989 р.) та ратифікувала ключові акти ЮНЕСКО у сфері культури (Конвенцію 1972 р. про всесвітню спадщину – у 1988 р., Конвенцію 1970 р. про незаконний обіг культурних цінностей – у 1988 р. тощо). Відтак, на міжнародному рівні Україна є стороною всіх основних договорів щодо охорони культурних цінностей під час війни, за одним важливим

винятком: Римський статут Міжнародного кримінального суду Україною досі не ратифікований (попри підписання у 2000 р.), хоча в 2014 та 2015 роках держава визнала *ad hoc* юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочинів на своїй території.

У внутрішньому законодавстві України питання захисту культурної спадщини врегульовані низкою актів. Базовим є Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р., який встановлює правові основи збереження пам'яток та визначає повноваження органів влади у цій сфері. В цьому Законі прямо зазначено, що держава гарантує збереження культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів, діючи відповідно до міжнародних договорів. Окремим напрямом є законодавство про вивезення та ввезення культурних цінностей (Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» 1999 р.), яке покликане запобігати незаконному переміщенню об'єктів культури, особливо актуальному під час війни. Таким чином, правова база створює загальні рамки для охорони спадщини, але найважливішим є впровадження міжнародних зобов'язань у специфічному контексті збройного конфлікту.

Значним кроком стала імплементація положень Другого Протоколу 1999 р. до Гаазької конвенції. Україна довгий час залишалася лише учасницею Конвенції 1954 р. та Першого Протоколу 1954 р., але не була стороною Другого Протоколу (прийнятого з урахуванням досвіду війн кінця ХХ ст.). Лише 30 квітня 2020 р. Верховна Рада ухвалила Закон № 58-ІХ про приєднання України до Другого Протоколу [38]. Це рішення було на часі, враховуючи вже тривавший збройний конфлікт на сході України. Приєднання означало, що Україна взяла на себе додаткові зобов'язання, зокрема щодо впровадження кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності (ст. 15 Протоколу) та можливості запросити статус посиленого захисту для особливо цінних об'єктів (ст. 10–12) [45]. Відповідно, постало питання про внесення змін до національного законодавства, аби виконати ці норми.

Окремим шаром став статус «синього щита». Після приєднання до Другого протоколу регламент Blue Shield International інтегрували у положення про територіальну оборону: команди зобов'язані щонайменше двічі на рік проходити тренінг з розпізнавання маркованих об'єктів, а застосування зброї поблизу таких об'єктів потребує письмового розпорядження вищого штабу.

У закон «Про правовий режим воєнного стану» внесли норму, що дозволяє військовим формувати підрозділи охорони пам'яток — фактично це спеціальні команди саперів і музейників з окремим фінансуванням та правом доступу до прифронтових зон.

Спроба забрати культурний об'єкт за межі України тепер блокується на кількох рівнях. Державна прикордонна служба отримала електронний «червоний список» предметів, яких не можна вивозити; митна декларація супроводжується довідкою із Реєстру. Якщо ж вивезення все-таки відбулося, запускається двоканальна стратегія, а саме кримінальне провадження в українській юстиції і міжнародний позов про реституцію через Інтерпол та ЮНЕСКО. Вже у 2024 році суд Києва виніс перший заочний вирок російському військовослужбовцю за привласнення скіфського золота; паралельно МЗС надало запит про екстрадицію через механізми Другого Протоколу.

Інформаційна безпека пам'яток стала окремою темою. Архіви та музеї отримали інструкцію з масового оцифрування; копії зберігаються на серверах Мінкульту й у захищеній «хмарі» Держспецзв'язку. У разі фізичної утрати експонатів цифрові копії використовують для розшуку, а також як доказ шкоди у міжнародних інстанціях. Так Україна імплементує принцип «цифрового дублера», що поступово перетворюється на елемент звичаєвого права в галузі культурної спадщини.

На виконання ст. 15 Другого Протоколу, Україна ввела спеціальні склади злочинів у Кримінальний кодекс: у 2023–2025 роках було ухвалено зміни, що посилюють відповідальність за умисне знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток, а також за незаконні археологічні розкопки та інші злочини проти культурної спадщини. Зокрема, у березні 2025 р. Верховна Рада, ратифікуючи

Конвенцію Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (так звана Нікосійська конвенція 2017 р.), ввела до Кримінального кодексу України нові статті, які передбачають покарання за мародерство культурних цінностей та їх умисне пошкодження в умовах конфлікту [39][45]. Таким чином, українське законодавство нині більш повно відповідає міжнародним стандартам: закріплено прямі норми щодо воєнних злочинів проти культурних об'єктів, що дозволяє ефективніше кваліфікувати та переслідувати такі діяння.

Імплементация міжнародних механізмів охоплює не лише законодавчі зміни, а й створення інституційних умов для їх реалізації. В Україні діє розгалужена система органів охорони культурної спадщини – від Міністерства культури та інформаційної політики (яке координує державну політику й взаємодіє з ЮНЕСКО) до місцевих органів культурної спадщини. Після початку агресії Російської Федерації у 2014 р. були ухвалені спеціальні підзаконні акти щодо захисту пам'яток в зоні АТО/ООС (антитерористичної операції, згодом операції Об'єднаних сил). Зокрема, затверджено перелік об'єктів культурної спадщини на окупованих територіях, що підлягають моніторингу і міжнародному захисту, налагоджено співпрацю з ЮНЕСКО для документування порушень. Українські правоохоронні органи (Національна поліція, Служба безпеки України, прокуратура) створили окремі напрямки роботи, присвячені розслідуванню злочинів проти культурних цінностей, включаючи випадки незаконного вивезення музейних експонатів з окупованого Криму та Донбасу.

Для координації зусиль у 2022 році було започатковано проєкт «Culture Crimes» при Міністерстві культури – єдиний реєстр та платформа для збору доказів пошкодження або знищення культурних об'єктів внаслідок російських обстрілів [40]. Ця система покликана як забезпечити притягнення винних до відповідальності, так і сприяти поверненню викрадених цінностей.

Важливо, що Україна активно використовує міжнародно-правові механізми під час конфлікту. Так, після масштабного вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року український уряд майже одразу звернувся до

ЮНЕСКО та Комітету з охорони культурних цінностей у разі збройного конфлікту, інформуючи про злочини проти культурної спадщини. Україна ініціювала позачергове засідання Комітету (18 березня 2022 року), на якому було ухвалено Декларацію із закликом до Російської Федерації дотримуватися своїх зобов'язань за Гаазькою конвенцією і приєднатися до Другого Протоколу. Також Україна подає регулярні звіти до Ради Безпеки ООН, ОБСЄ та інших органів щодо шкоди, завданої її культурі, що є передумовою для подальших міжнародних юридичних кроків (на кшталт вимоги репарацій). Таким чином, національна імплементація включає і активну дипломатично-правову діяльність: держава не лише адаптує своє законодавство, а й прагне задіяти існуючі міжнародні механізми впливу – від процедур ЮНЕСКО до юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Одним із важливих напрямків удосконалення є більш детальне визначення критеріїв застосування винятку, допущеного статтею 4 Конвенції [4]. Практичний досвід свідчить, що принцип військової необхідності має обов'язково співвідноситися з принципом пропорційності, тому необхідно розробити чіткі критерії для їхнього взаємозв'язку. Аналіз конкретних судових рішень та практичних кейсів міг би сприяти кращій інтерпретації цього положення, що зменшить можливість зловживання винятками та підвищить захист культурних цінностей.

Не менш актуальним є питання ефективності правових механізмів захисту культурної спадщини в умовах сучасних збройних конфліктів, характер яких зазнає трансформації. В умовах, коли до збройних дій активно залучаються не лише державні, а й недержавні збройні формування, а також виникають гібридні загрози, імплементація положень Гаазької конвенції потребує адаптації до нових реалій. Розширення нормативної бази шляхом інтеграції досвіду інших міжнародних угод може сприяти більш комплексному підходу до захисту культурних цінностей.

Важливим є розширення співпраці між державами, міжнародними організаціями та культурними установами. Ефективна координація дій у процесі

попередньої підготовки, реєстрації, маркування та транспортування культурних об'єктів дозволить оперативно реагувати на загрози під час збройних конфліктів. Створення спеціальних координаційних органів та налагодження взаємодії між зацікавленими сторонами забезпечать своєчасне вжиття заходів щодо охорони культурної спадщини.

З огляду на стрімкий розвиток технологій, доцільно впровадити сучасні цифрові засоби ідентифікації та моніторингу культурних цінностей. Використання електронних систем реєстрації, цифрових маркерів та систем дистанційного моніторингу дозволить підвищити оперативність виявлення загроз, полегшити процедури транспортування та повернення культурних об'єктів, а також сприятиме запобіганню випадкам незаконного присвоєння чи крадіжок.

Особливу увагу слід приділити проблематиці захисту культурних цінностей на окупованих територіях. Хоча практика, зокрема ізраїльська судова практика, демонструє можливість ефективного застосування норм Конвенції у таких умовах, виникають труднощі щодо визначення правового статусу культурних об'єктів та зобов'язань як держав-учасниць, так і окупаючих сил. Чітке регулювання цих питань дозволить уникнути правової невизначеності та забезпечити належний рівень охорони культурної спадщини навіть у специфічних умовах.

Отже, імплементація міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей в Україні відбувається у кількох вимірах. По-перше, це приєднання до міжнародних договорів та приведення національного законодавства у відповідність з ними (що особливо інтенсивно здійснюється останніми роками, зокрема шляхом ратифікації Другого Протоколу 1999 р в 2020 році. По-друге, створення внутрішніх інструментів реалізації – спеціальних норм законодавства, зокрема Кримінального кодексу, механізмів обліку та охорони пам'яток, міжвідомчої координації. По-третє, використання міжнародних форумів і судових інстанцій для захисту своїх культурних цінностей під час конфлікту. У підсумку, український досвід демонструє, що належна імплементація здатна

підвищити ефективність міжнародно-правових механізмів: з одного боку, створюються передумови для покарання воєнних злочинців за руйнування пам'яток, з іншого – зміцнюється міжнародна підтримка зусиль України у збереженні її національної культурної спадщини.

3.3 Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації

Розв'язана Російською Федерацією війна проти України у 2022 році спричинила безпрецедентні за масштабом втрати для української культури. Обстріли та бомбардування зруйнували сотні пам'яток, музеїв, історичних будівель, а на окупованих територіях фіксується систематичне пограбування культурних цінностей. Ці події стали тестом для міжнародно-правових механізмів захисту – перевіркою їх дієвості та водночас каталізатором для їх розвитку.

Розглянемо ключові правові аспекти, пов'язані із захистом культурної спадщини під час теперішньої агресії Російської Федерації. Масштаби руйнувань і порушень можна прослідкувати за наявними даними та статистиками. За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, станом на 14 травня 2022 р. було задокументовано 331 випадок повного або часткового знищення об'єктів культурної інфраструктури (музеїв, театрів, пам'яток тощо) внаслідок російських обстрілів. Серед них – 110 об'єктів саме нерухомої культурної спадщини (20 пам'яток національного значення, 83 – місцевого, 7 – нововиявлених). Були пошкоджені або зруйновані щонайменше 114 культових споруд (церков, храмів), 42 з яких мали статус пам'яток історії та архітектури. Також постраждали десятки музеїв, заповідників, меморіальних комплексів, бібліотек по всій країні – від великих міст (Київ, Харків, Чернігів) до невеликих сіл. Найбільших втрат зазнала культурна спадщина Харківської області (близько 90 об'єктів), Донецької (70, з них 52 – у Маріуполі), Київської (62). Цифри постійно зростали з продовженням бойових дій. ЮНЕСКО здійснює незалежний

моніторинг: так, станом на липень 2023 р. організація підтвердила пошкодження 274 об'єктів культурної інфраструктури України, серед яких 117 релігійних споруд, 27 музеїв, 19 пам'ятників, 98 історичних будівель та 12 бібліотек [41]. Це свідчить, що масштаби руйнувань надзвичайні, а отже – й надзвичайно гострим є питання відповідальності за ці діяння.

Кваліфікація дій Російської Федерації за міжнародним правом полягає у наступному. Умисне нищення культурних цінностей та пограбування під час війни розглядається міжнародним правом як воєнний злочин. Згідно з Гаазькою конвенцією 1954 р., напади на культурні об'єкти, їх розграбування чи умисне пошкодження порушують зобов'язання сторони конфлікту (ст. 4) і тягнуть відповідальність держави.

В умовах агресії проти України має місце цілий комплекс порушень з боку Російської Федерації: по-перше, невибіркові бомбардування, що призвели до знищення охоронюваних пам'яток (наприклад, авіаударом 8 березня 2022 р. була зруйнована будівля краєзнавчого музею в м. Охтирка; 7 травня 2022 р. російська ракета повністю знищила Національний літературно-меморіальний музей Г.Сковороди в Сковородинівці на Харківщині тощо). Багато таких випадків не мали жодного військового виправдання, тобто були свідомими актами нищення. По-друге, масове грабування культурних цінностей: російські військові та окупаційні адміністрації вивозять музеї. У Маріуполі, ще під час боїв у березні 2022 р., від прямого бомбардування згорів художній музей ім. Куїнджі – разом із колекцією, яка включала твори відомих митців. У цьому ж місті окупанти вивезли щонайменше 2000 експонатів з місцевих музеїв до тимчасово окупованого Донецька [42]. Восени 2022 р. під час відступу російські сили пограбували Херсонський обласний художній музей: було викрадено понад 10 тисяч картин і творів мистецтва, які вивезли до Криму [43][44]. Подібні випадки зафіксовано в Мелітополі (викрадення скіфського золота з краєзнавчого музею), у Бердянську, Маріуполі та інших окупованих містах. Такі дії прямо порушують положення Першого Протоколу 1954 р. до Гаазької конвенції, який забороняє вивезення культурних цінностей з окупованих територій [46].

Отже, Російська Федерація як держава-окупант несе відповідальність за всі акти мародерства та знищення, скоєні її військовими і підконтрольними збройними формуваннями [42]. З точки зору міжнародного кримінального права, навмисні удари по неприпустимих цілях (культурних об'єктах) і масштабне привласнення майна можуть кваліфікуватися як воєнні злочини за статтями 8(2)(b)(ii) та 8(2)(b)(ix) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [6].

Особливої уваги заслуговує питання **документування злочинів та механізми притягнення до відповідальності**.

Україна, розуміючи значення фіксації кожного випадку, налагодила системну роботу зі збору доказів злочинів проти культурної спадщини. Вже нині Національна поліція та Служба безпеки України відкрили десятки кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів проти культурних цінностей (за ст. 438 КК України – порушення законів та звичаїв війни) [45]. Після деокупації територій проводяться огляди пошкоджених об'єктів, призначаються мистецтвознавчі експертизи. У перспективі ці матеріали можуть лягти в основу обвинувальних висновків щодо конкретних військовослужбовців Російської Федерації або ватажків окупаційної влади.

На міжнародному рівні основним механізмом переслідування є Міжнародний кримінальний суд. Хоча Україна не ратифікувала Римський статут, вона двічі офіційно визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, вчинених на її території з 2014 р., що відкриває шлях для розслідування прокурором Міжнародного кримінального суду воєнних злочинів Російської Федерації, включно з нищенням культурної спадщини. Окремого провадження щодо саме цього виду злочинів у Гаазі поки немає, однак українська сторона та міжнародні експерти постійно акцентують на цій проблемі. Існує сподівання, що прецедент справи Аль-Махді (Малі) спонукатиме Міжнародний кримінальний суд приділити увагу і українським пам'яткам.

Водночас, як зазначалося вище, притягнення до відповідальності конкретних осіб залежить від їх знаходження у руках правосуддя. Росія своїх військових не видасть добровільно, а отже, реалістичним шляхом є або їх

затримання за межами Російської Федерації, або зміна політичної ситуації в самій Російській Федерації у майбутньому. На даному етапі рішення міжнародних судів (Міжнародного кримінального суду чи потенційного спеціального трибуналу щодо агресії) матимуть швидше морально-правове значення: вони зафіксують факти злочинів проти культурних цінностей і юридично визнають Росію винною, що посилить вимоги щодо репарацій і санкцій.

На окрему увагу в контексті правового захисту культурних цінностей заслуговує *проблематика міжнародно-правової відповідальності держави та повернення незаконно вилучених об'єктів*. Окрім індивідуальної кримінальної відповідальності, міжнародне право передбачає і міжнародно-правову відповідальність держави за порушення своїх зобов'язань. У контексті нищення культурних цінностей це означає обов'язок Російської Федерації відшкодувати завдану шкоду. Форми відшкодування включають реституцію (повернення в натурі) і компенсацію (грошове відшкодування). Реституція може полягати, з одного боку, у фактичному поверненні викрадених об'єктів (наприклад, повернення в Україну колекцій, вивезених до Російської Федерації), а з іншого – у відновленні зруйнованих пам'яток.

В історії відомі випадки, коли після війни агресор передавав постраждалій стороні аналогічні культурні цінності замість тих, що неможливо повернути. Українські експерти вже зараз наголошують: Російська Федерація повинна буде передати зі своїх музейних фондів еквівалентні за значенням експонати взамін втрачених українських, а також взяти участь у відбудові зруйнованих музеїв і храмів [42]. Така вимога відповідає принципам міжнародного права про повне відшкодування шкоди.

Звісно, реалізація цих механізмів можлива лише після завершення бойових дій і зміни політичних обставин – ймовірно, в рамках мирного врегулювання або окремого договору про компенсації. Україна вже нині формує перелік завданих збитків та втрачених цінностей, щоб у майбутньому представити консолідовану претензію Російській Федерації. В умовах, коли прямий діалог з агресором

відсутній, практичним шляхом вбачається створення міжнародної комісії з питань збитків, яка б оцінила втрати культури та визначила обсяги репарацій.

Агресія Російської Федерації проти України викликала активізацію зусиль міжнародних організацій у сфері захисту культурної спадщини. ЮНЕСКО не лише моніторить руйнування, але й надає допомогу: забезпечує українські музеї матеріалами для збереження експонатів, фінансує оцифрування колекцій, проводить тренінги щодо невідкладної консервації пошкоджених об'єктів. Комітет ЮНЕСКО з охорони культурних цінностей у разі збройного конфлікту готовий надати деяким провідним українським пам'яткам статус посиленого захисту, що має підвищити їх міжнародний імунітет (хоча навряд чи стримає російські обстріли, але закладає підґрунтя для додаткових санкцій за їх пошкодження).

Рада Безпеки ООН у резолюціях та заявах Голови прямо засудила варварські дії Російської Федерації щодо української культурної спадщини (хоча через право вето Російської Федерації Рада Безпеки не може ухвалити окрему резолюцію щодо України). Важливу роль відіграють і міжнародні професійні спільноти – ІКОМ (Міжнародна рада музеїв) розповсюдила «червоні списки» зниклих українських артефактів, щоб ускладнити їх нелегальний продаж на світових ринках; Інтерпол та митні органи сусідніх країн відслідковують можливе переміщення викрадених цінностей. Така координація показує, що захист культурних цінностей в сучасному конфлікті – це спільне завдання всього цивілізованого світу.

Отже, правові аспекти захисту культурної спадщини під час агресії Російської Федерації проти України ілюструють як слабкі місця, так і потенціал міжнародно-правових механізмів. З одного боку, очевидно, що наявні договори не змогли запобігти навмисному знищенню сотень українських пам'яток – держава-агресор свідомо знехтувала своїми зобов'язаннями, а інститути на кшталт Міжнародного кримінального суду ще не принесли швидких результатів. З іншого боку, завдяки зусиллям України і підтримці партнерів, злочини проти культури не залишаються “невидимими” – вони ретельно документуються,

набувають розголосу, стають предметом розгляду на найвищому міжнародному рівні. Уже зараз можна прогнозувати, що питання відповідальності за культурні втрати України увійде до порядку денного післявоєнного врегулювання, а прецеденти, сформовані нинішньою війною (зокрема у сфері реституцій та санкцій за “культурне мародерство”), вплинуть на розвиток міжнародного права. Таким чином, трагедія української культурної спадщини з 2022 року по сьогодні має стати уроком для всього світу і стимулом удосконалити механізми захисту культурних цінностей, з метою недопущення скоєння подібних злочинів у майбутньому.

Проміжний висновок до Розділу 3

В контексті викликів міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей, значну роль відіграє Гаазька конвенція 1954 року та її протоколи, які намагаються встановити правила щодо збереження культурної спадщини під час збройних конфліктів. Однак, реальність показує, що їх ефективність часто обмежується небажанням конфліктуючих сторін дотримуватися встановлених норм. Це спричиняє систематичне порушення конвенцій, особливо з боку агресорів, які використовують руйнування культурних об'єктів як тактику ведення війни. Такі дії не лише спричиняють втрату незамінних культурних цінностей, але й є порушенням міжнародного гуманітарного права, яке вимагає від усіх сторін конфлікту відповідальності та поваги до культурної спадщини.

Потреба в більш дієвих міжнародних механізмах примусу та покарання за порушення є очевидною. Хоча існують певні прогресивні норми, наприклад, в Римському статуті Міжнародного кримінального суду та Другому Протоколі до Гаазької конвенції, їх застосування залишається обмеженим через юрисдикційні та політичні бар'єри. Необхідно зміцнити ці інструменти через залучення більшої кількості країн до ратифікації міжнародних угод та удосконалення національного законодавства щодо культурної спадщини. Також важливим є підвищення обізнаності та ознайомлення військового персоналу щодо

важливості захисту культурних цінностей, аби в майбутньому запобігти подібним трагедіям.

Імплементация міжнародно-правових механізмів захисту культурних цінностей у національне законодавство України відображає зусилля держави адаптуватися до міжнародних стандартів у сфері збереження культурної спадщини, особливо у контексті збройних конфліктів. Прийняття відповідних міжнародних конвенцій та їхніх протоколів, таких як Гаазька конвенція 1954 року та Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, підкреслює зобов'язання України перед міжнародною спільнотою. Незважаючи на складність ситуації в країні, пов'язану з військовими діями, імплементация цих норм у внутрішнє законодавство є кроком до виконання міжнародних обіцянок з охорони та збереження унікальної культурної спадщини.

Однак, важливим аспектом імплементации є її практичне застосування і вдосконалення механізмів реагування на порушення. Це означає не лише адаптацію законів, а й ефективне впровадження цих законів через відповідні національні структури, такі як сили правопорядку і судові органи, а також через освіту та підвищення обізнаності серед військових і цивільного населення. Значна роль у цьому процесі відводиться також міжнародній співпраці та обміну досвідом, що може допомогти Україні ефективніше застосовувати імплементовані міжнародні стандарти для захисту культурної спадщини у разі збройних конфліктів.

З огляду на правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації, важливо відмітити, що сучасні виклики вимагають від міжнародного співтовариства конкретних і рішучих дій. Агресія Російської Федерації привела до значних руйнувань та втрат у сфері культурної спадщини України, що включає пам'ятки архітектури, музеї, історичні зони та мистецтво. Незважаючи на існування чітких міжнародно-правових рамок, таких як Гаазька конвенція 1954 року, реальність показує обмеженість їхньої ефективності, коли маємо справу з державою, яка свідомо ігнорує ці норми.

Саме тому, на прикладі цієї агресії, очевидно стає потреба в удосконаленні існуючих механізмів та розробці нових підходів, які б забезпечували не лише превентивний захист культурних цінностей, але й ефективне притягнення до відповідальності за їх умисне знищення. Одним з ключових аспектів має стати зміцнення міжнародного співробітництва у сфері охорони культури, а також використання всіх можливих правових механізмів для покарання винних, включно з Міжнародним кримінальним судом. Втрати, які зазнала Україна, повинні стати поштовхом для глобальних змін у підходах до захисту культурної спадщини на міжнародному рівні.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження було систематизовано розвиток міжнародно-правових норм, спрямованих на захист культурних цінностей під час збройних конфліктів, що підкреслює значущість міжнародної кооперації у цій сфері. Обґрунтовано значення інтеграції різних міжнародних конвенцій, включно з Конвенцією ЮНЕСКО 1970 року та Нікосійською конвенцією 2017 року, які визначають та класифікують культурні цінності, забезпечуючи їх захист і збереження.

Уточнено визначення культурних цінностей, включаючи як рухомі, так і нерухомі об'єкти, що розширює рамки правової охорони та адаптує її до сучасних викликів, де культурна спадщина може включати широкий спектр об'єктів. Встановлено, що захист культурних цінностей у сучасних умовах збройних конфліктів залишається актуальним і стратегічним завданням, що вимагає активної міжнародної взаємодії та координації.

Результати дослідження мають важливе значення для науки і практики, підтверджуючи необхідність подальшого укріплення міжнародно-правових механізмів та зміцнення співпраці між країнами для ефективного вирішення завдань охорони культурних цінностей. Аргументовано, що забезпечення цілісності культурної спадщини є фундаментальним завданням, яке сприяє підтриманню культурної ідентичності та соціальної стабільності у складних умовах. Спільні зусилля усіх рівнів влади та міжнародної спільноти є ключовими для забезпечення збереження цих цінностей для майбутніх поколінь та їх використання в освітніх, наукових та культурних цілях.

У висновках дослідження вирішено проблему захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Встановлено, що історичне звичаєве право разом із міжнародними договорами продовжує відігравати ключову роль у регулюванні цієї сфери. Обґрунтовано, що поєднання договірних зобов'язань із звичаєвими нормами забезпечує динамічний та адаптивний підхід до охорони

культурних об'єктів, що сприяє їх ефективному захисту у змінних умовах міжнародної практики.

Систематизовано розвиток міжнародного звичаю, який підтверджується практикою міжнародних організацій, зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста. Уточнено, що звичаєві норми слугують надійною основою для формування та застосування міжнародних стандартів у захисті культурних цінностей, завдяки загальноприйнятим правилам поведінки та юридичних обов'язках.

Гаазька конвенція 1954 року, а також її Протоколи, підкреслюють важливість міжнародних зусиль у забезпеченні охорони культурних об'єктів. Встановлено, що зобов'язання держав, передбачені цією Конвенцією, сприяли формуванню фундаментальних принципів захисту культурних цінностей. Значення цих положень лише зросло з часом, що підкреслено широкою ратифікацією Конвенції різними країнами.

II Протокол до Гаазької конвенції, ухвалений у 1999 році, значно поглибив і розширив механізми захисту, заповнивши прогалини в попередніх документах і вносячи чіткіше регулювання для захисту культурних цінностей. Визнання його застосування до неміжнародних збройних конфліктів розширило обсяг охорони, що робить ці норми актуальними для сучасних конфліктів.

Підсумовуючи, Гаазька конвенція та її протоколи є ключовими інструментами міжнародного права, що сприяють забезпеченню охорони культурних цінностей. Роль цих документів як основи для захисту культурної спадщини у збройних конфліктах є незаперечною і продовжує забезпечувати юридичну базу для міжнародної співпраці.

У результаті проведеного дослідження вдалося систематизувати та уточнити міжнародно-правові механізми захисту культурних цінностей, з акцентом на Гаазькій конвенції 1954 року та її протоколах. Встановлено, що не дивлячись на важливість цих документів, їхня практична ефективність часто обмежується через відсутність волі до дотримання встановлених норм з боку конфліктуючих сторін. Обґрунтовано необхідність посилення міжнародних

заходів примусу та покарання за порушення конвенцій, включаючи залучення більшої кількості країн до ратифікації міжнародних угод.

Імплементація міжнародно-правових механізмів у національне законодавство України відзначається як значний крок у напрямку адаптації до міжнародних стандартів. Значення цього процесу для науки і практики полягає в підвищенні обізнаності та ефективності виконання міжнародних зобов'язань України щодо збереження культурної спадщини, особливо у контексті військових конфліктів.

Однак, реальність вимагає від міжнародної спільноти рішучих дій у зв'язку з порушеннями Російською Федерацією міжнародних угод, що призвело до значних культурних втрат в Україні. Обґрунтовано потребу у вдосконаленні існуючих та розробці нових механізмів, які забезпечували б надійний захист культурних цінностей і притягнення до відповідальності за їх знищення. Подальше зміцнення міжнародного співробітництва в охороні культури, а також активне використання правових механізмів, включаючи залучення Міжнародного кримінального суду, є ключовими для ефективного реагування на сучасні виклики в цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 22.01.2025).
2. Про введення воєнного стану в Україні Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 22.01.2025).
3. Коваль Д. О. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Д. О. Коваль; кер. роботи Н. А. Зелінська; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2014. 241 с.
4. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: Конвенція від 14.05.1954. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U>
5. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року ООН; Протокол, Міжнародний документ від 26.03.1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення 22.01.2025).
6. Репецький В. Міжнародне гуманітарне право: підручник / В. Репецький, В. Лисик. Київ : Знання, 2007. 372 с.
7. Дмитрієв А. Історія міжнародного права / А.Дмитрієв, Ю. Дмитрієва, О. Задорожній. Київ : Вид. дім «Промені», 2008. 384 с.
8. Reports of cases argued and determined in the Court of Vice-Admiralty at Halifax, in Nova Scotia, from the commencement of the war, in 1803, to the end of the year 1813 in the time of Alexander Croke. London : Printed for J. Butterworth and son, 1814. 762 p.
9. Conventional response of the international community within UNESCO: The 1954 Hague Convention and its two Protocols (1954 and 1999) Paris : UNESCO,

216 2008. 214 p. (Protect cultural property in the event of armed conflict). (CLT/CIH/MCO/2008/PI/69/REV)

10. Treaty on Functioning of the European Union of 25.03.1957. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> (дата звернення 22.01.2025).

11. A New European Agenda for Culture: Communication from the Commission of 22.05.2018 COM(2018) 267 final. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0267> (дата звернення 22.01.2025).

12. First report on the application of Directive 2014/60/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State, of 18.11.2021, COM(2021) 705 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0705> (дата звернення 22.01.2025).

13. Flessas T. Nietzsche and Legal Theory (Part II): Cultural Property Defined, and Redefined as Nietzschean Aphorism. *Cardozo Law Review*. 2003. №24. P. 2–40.

14. Про культуру Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI.ГРЛ : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення 22.01.2025).

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

16. Грищук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти. Монографія. Видання 2-е доopr. і доп. Київ:Ваіте, 2020. 530 с.

17. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення 22.01.2025).

18. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затв. наказом Міноборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

19. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 № 1343.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.01.2025).

20. Європейське право: Право Європейського Союзу: підручник. Кн. 4: Матеріальне право Європейського Союзу / В. І. Муравйов (голова авт. кол.), С. Д. Білоцький, О. О. Гріненко, М. О. Медведєва. К.: Ін Юре, 2016. 400 с.

21. Vrdoljak A. F. Cultural Heritage in Human Rights and Humanitarian Law International Humanitarian Law and International Human Rights Law. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 250–305.

22. Зверховська В. Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 212 с

23. Парагайло В. О. Основні підходи до визначення поняття «культурні цінності» в нормативних актах та юридичній літературі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018, № 36, том 2. С. 64-67.

24. United Nations Information Centres (UNICs) worldwide. URL : <https://www.un.org/en/department-of-global-communications/worldwide/united-nations-information-centres> (дата звернення 22.01.2025).

25. До Міжнародного (або Всесвітнього) дня Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. URL : <https://nmc.dsns.gov.ua/kyiv/news/ostanni-novini/do-miznarodnogo-abo-vsesvitnyogo-dnia-cervonogo-xresta-i-cervonogo-pivmisiacia> (дата звернення 22.01.2025).

26. Italia Nostra v. Ministry of Cultural Heritage and Libyan Arab Jamahiriya (intervening) : Council of State, Appeal Judgment 23 June 2008, Case No 3154/2008. International Law in Domestic Courts. 2008. P. 626-638.

27. Chechi A. The return of cultural objects removed in times of colonial domination and international law : the case of the Venus of Cyrene / Alessandro Chechi // The Italian Yearbook of International Law. 2008. №18. P. 159-181.

28. Carducci C. Ochrona dziedzictwa kultury na wypadek konfliktu zbrojnego z perspektywy 50 lat funkcjonowania konwencji Haskiej. Dziedzictwo kultury wobec zagrożeń wojny i pokoju. Warszawa, 2004. S. 20-32.

29. Forrest C. The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property during Armed Conflicts. California Western International Law Journal. 2007. №37. P. 177–219.

30. Рекомендації № 995_237 від 05.12.1956 Рекомендація, що визначає принципи міжнародної регламентації археологічних розкопок. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/140710___140710 (дата звернення 22.01.2025).

31. Chamberlain K. War and cultural heritage: : An Analysis of the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its Two Protocols / Kevin Chamberlain. Leicester: Institute of art and law, 2004. 420 p.

32. Document “The Second Expert Meeting on the Review of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict”. CLT/94/608/1. Paris: UNESCO, 1994. 482

33. Toman J. Cultural Property in war: Improvement in protection. Commentary on the 1999 Second Protocol to the Hague Convention 1954 for the protection of Cultural Property in the event of armed conflict / Jiri Toman. Paris: UNESCO Publishing, 2009. 982 p

34. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.). URL : https://zakon.cc/law/document/read/995_186 (дата звернення 22.03.2025).

35. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО; Конвенція, Міжнародний документ від 16.11.1972. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення 22.03.2025).

36. Малійський ісламіст визнав провину за руйнування Тімбукту. URL : <https://www.dw.com/uk/%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82-%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2->

[%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D1%83-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D1%83%D0%B9%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B0-%D1%82%D1%96%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83-%D0%B2-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%96/a-19491941](#) (дата звернення 22.03.2025).

37. Бойовики з ІДІЛ влаштували різанину в стародавній Пальмірі. URL : <https://tsn.ua/svit/boyoviki-z-idil-vlashtuvali-rizaninu-v-starodavniy-palmiri-428617.html> (дата звернення 22.03.2025).

38. Б. Криволапов Захист культурних цінностей в умовах агресії російської федерації. Міжнародні відносини. 2022. № 2(56). URL : <https://intern.bulletin.knu.ua/article/view/1963/1684> (дата звернення 22.03.2025).

39. В Україні ухвалили зміни до Кримінального кодексу щодо захисту культурної спадщини. URL : <https://hmarochos.kiev.ua/2025/03/27/v-ukrayini-uhvalyly-zminy-do-kryminalnogo-koдексу-shhodo-zahystu-kulturnoyi-spadshhyny-podrobyczy/#:~:text=%D0%92%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%D1%83%D1%85%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BB%D0%B8%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE,%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%86%D1%96> (дата звернення 22.03.2025).

40. Звіт Міністерства культури та інформаційної політики України за 2023 рік щодо виконання Плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року. URL : <https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/01/zvit-shhodo-vykonannya-planu-zahodiv-z-realizacziyi-strategiyi-informacziynoyi-bezpeky-za-2023-rik.pdf> (дата звернення 22.03.2025).

41. UNESCO updates list of cultural monuments damaged by Russians in Ukraine: 274 sites in 14 oblasts. URL : <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/08/1/7413712/> (дата звернення 22.03.2025).

42. Злочини проти культури: що каже міжнародне право про відповідальність Росії за знищену спадщину? URL : https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochiny_proti_kulturi_shcho_kazhe.html#:~:text=%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0,%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0 (дата звернення 22.03.2025).

43. Херсонський художній музей помітив у сюжеті пропагандистського каналу вкрадену окупантами картину. URL : <https://detector.media/infospace/article/230598/2024-08-07-khersonskyy-khudozhniy-muzey-pomityv-u-syuzheti-propagandystskogo-kanalu-vkradenu-okupantamy-kartynu/#:~:text=%D0%A5%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9%20%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B2%20%D1%83,%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%89%D1%83%D1%94%2010%20%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F%D1%87> (дата звернення 22.03.2025).

44. Окупанти зізнались у викраденні 10 тис. експонатів Херсонського художнього музею/. URL :

https://zaxid.net/okupanti_ziznalis_u_vikradenni_10_tis_eksponativ_hersonskogo_hu_dozhnogo_muzeju_n1569379#:~:text=%D0%9E%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%20%D0%B7%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%8C%20%D1%83%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96%2010,%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%B8%20%D1%83%20%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D1%97%20%D0%A1%D1%96%D0%BC%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8F (дата звернення 22.03.2025).

45. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 22.03.2025).

46. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: Протокол, Міжнародний документ від 14.05.1954. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення 22.03.2025).